

ЧЛАНЦИ

Драгица Ђурашевић-Миљкић

ГОТИКА У АРХИТЕКТУРИ КОТОРА *

Увод

Доба готичког стила у градитељству Котора траје релативно дуго и његова појава и развој, од везаности за романичку архитектуру до касних појава на грађевинама ренесанског стила, можемо пратити на већем броју споменика.

Црквено градитељство у Котору је пружало мало података за хронолошку и стилску анализу везану за овај период. Цркве из тога времена су или порушене или су елементи готичког стила на њима последица дограђивања која су у средњем веку била уобичајена.

На профаним грађевинама су остаци готичке грађе углавном фрагментарно очувани, а њихов првобитни изглед измењен доцнијим преградњама.

Међутим, након земљотреса из 1979. године и након обимних испитивања и конзерваторских и санационих радова, добија се потпунија слика о обиму градитељске делатности овог времена.

А време које овај стил обухвата јесте у црквеном градитељству појава фрањеваца у Котору и делатност краљице Јелене, односно сам крај XIII века. У профаном градитељству то је време када се потпуно престаје са изградњом дрвених кућа и када подизање камених грађевина постаје правило.

Архитектура овако дугог временског периода у Котору се не издваја посебним стилским ознакама од истовремене уметности у Далмацији, али ипак има особености које је чине одвојеном целином.

Захваљујући посебним друштвено-историјским токовима, развија се у граду уметности која, прихватајући утицаје Далмације и суседне Италије, ствара уметничка дела која су посебно значајна за токове уметности на југу Приморја и у средњовековном градитељству Србије.

* Ово је магистарски рад одбрањен на Филозофском факултету у Београду (Група за историју уметности) 2. јула 1991. године, пред комисијом у саставу: академик проф. др Гордана Бабић (председник), академик проф. др Војислав Кораћ (ментор) и проф. др Марица Шупут.

Историја проучавања готичног градитељства у Котору

Литература о средњовековном градитељству Котора је релативно богата. Први стручни радови везани за историју Котора, па и за уметност, штампани су крајем XIX века. Тада су публиковане књиге Ј. Ђелчића¹ и Т. Г. Џексона,² настале углавном на основу грађе коју је о овим крајевима прикупио Д. Фарлати.³ Ти радови су значајни, јер представљају почетне научног интересовања за прошлост овога краја. У овим се књигама споменици Котора најчешће само набрајају, мада код енглесног архитекте Џексона постоје и подаци који се односе на њихову стилску анализу.⁴

При самом крају XIX и у првим деценијама XX века објављено је неколико путописних књига које говоре о прошлости Боке Которске. Оне су недовољно поуздане када се ради о градитељству, јер углавном бележе непроверене податке о времену постанка споменика и о њиховом стилу, али представљају потврду раног интересовања за средњовековну архитектуру Котора.⁵

Истражујући, нарочито на основу старије литературе, главне црквене споменике у Котору, Ђорђе Стратимировић⁶ анализира и стилске промене до којих је на овим црквама дошло након преградњи у средњем веку, у време трајања готике.

У издању Српске краљевске академије штампана је 1913. године антропологеографска студија попа Саве Накићеновића.⁷ Књига је настала као резултат дугогодишњег истраживања на основу архивске грађе, литературе и уз помоћ сарадника са терена. У њој има доста података везаних за архитектуру и уопште уметност овога краја. Али, о градитељству Накићеновић пише, углавном, ослањајући се на Ђелчићеву књигу, па споменике само набраја.

Књига Милоја Васића, објављена 1922. године, прво је дело нашег аутора које је резултат научног проучавања споменика архитектуре у Далмацији.⁸ У Котору је нарочиту пажњу поконио Катедрали св. Трипуна. Осталим црквама није могао посветити већу пажњу, јер је књига ограничена великим бројем споменика у Далмацији. Ипак, она је важна за праћење следа настајања готичких грађевина у Приморју а такође и због

1 J. Gelcich, »Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro«, Zara 1880.

2 T. G. Jackson, »Dalmatia, the Quarnero and Istria III«, Oxford 1887.

3 D. Farlati, »Illyricum sacrum VI, VII«, Venetiis 1751.

4 У глави XXIII треће књиге бави се споменицима Котора и између осталог уочава значај млетачне готике за профано градитељство XV века.

5 Тако у књижици Симо Матавуљ, »Бока и Бокељи«, Нови Сад 1893, убраја катедралу св. Трипуна у византијске цркве саграђене у XIV веку.

6 Ђорђе Стратимировић, »О прошлости и неимарству Боке Которске«, Београд 1895.

7 Сава Накићеновић, »Бока«, Београд 1913. Ова је књига изашла као репринт издање у Хецег-Новом 1986. године.

8 Милоје Васић, »Архитектура и скулптура у Далмацији од почетка IX до почетка XV века«, Београд 1922.

напомена о преградњама которских црква које се временски подударају са почецима овог стила. За изучавање готике у архитектури Котора ово је драгоцену литературу, нарочито за праћење и упоређивање стилских особености на грађевинама Далмације са онима у Котору.

У „Малом вођу кроз Котор“ пише: „Да нису Котор четири јака потреса год. 1537, 1563, 1667. и 1729. скоро у рушевине претворили, морао би данас бити назван правом ризницом византијске и готичке архитектуре“.⁹ Користећи се подацима по Ђелчићу и Џексону, Трипковић посебно издваја значај профаног средњовековног градитељства у граду, наводећи палате Бизанти, Драго и остатке неколико кућа са готичким прозорима.

Иво Стјепчевић аутор је популарно писаног водича кроз Котор¹⁰ у којем жели да читаоца упозна и са културно-уметничким догађањима у прошлости града. Посебну пажњу поконио је „знаменитостима у граду“. Оно што је из ове књиге могло да послужи као основ за каснија истраживања јесте исцрпно састављен списак свих значајних споменика, уз наведене изворе и литературу где се ти споменици помињу. Што се тиче готичке архитектуре, и Стјепчевић уочава значај и лепоту прозора на профаним грађевинама, као и преградње на црквама у XIV веку које су им дале нека од обележја готичке уметности. Посебан прилог у књизи намењен је споменицима которске околине. Ту се помиње зграда „Три сестре“ у Прчању, сазидана у стилу млетачке готике XV века.¹¹

После Васићеве књиге, прва која са научним претензијама осветљава развој далматинске касносредњовековне уметности, јесте књига Љубе Карамана.¹² У намери да прикаже стилски развој готике и ренесансе, бави се споменицима на читавом приморју и нарочито поклања пажњу утицајима који су били пресудни за појаву ових стилова. За архитектуру Котора важно је поглавље у којем, као примере за појаву далматинске готике у XIV веку, наводи низ сродних споменика редова св. Фрање и св. Доминика. Опис ових грађевина одговара ономе што се претпоставља о изгледу сада разрушеног которског фрањевачког самостана саграђеног 1288. године.

Већ 1934. године изашла је књига истог аутора која обухвата преглед уметности читавог средњег века у Далмацији.¹³ По Караману то је јединствена уметност чије су се извесне посебности изразиле у Дубровнику и Котору као аутономним градовима с посебним положајем.

9 Вицко Трипковић, „Мали вођ кроз Котор“, Котор 1925.

10 Иво Стјепчевић, „Вођа по Котору“, Котор 1926.

11 Поред ових постоји још неколико путописних књига и водича сличне садржине. Једна од њих је: Милош Црњански, „Бона Которска“, Београд, 1928. У надахнуто писаном водичу о споменицима пише само уопштено, углавном на основу раније литературе, са личним утисцима песника. Од готичких грађевина помиње зграду на тргу св. Трипуна, ичформисе да је краљица Јелена саградила ван града цркву св. Фрање и у Прчању наводи „тј. безбојне куће, чудесне нама, зидане у XV веку о којима се причају приче“.

12 Љубо Караман, „Умјетност у Далмацији, XV и XVI вијек“, Загреб 1933.

13 Љубо Караман, „Далмација кроз вјекове у историји и умјетности“, Сплит 1934.

Из претходне књиге поновљени су закључци о појави готичког стила и његовим главним карактеристикама.

Драгоцен путоказ за даља истраживања градитељства у Котору била је монографија катедрале св. Трипуна.¹⁴ Поред тога што представља значајан рад посвећен главном споменику у граду, она садржи и кратак преглед свих цркава у Котору и предграђу, као и списак извора и литературе који се односи на те цркве.

Живко Милићевић у путописној књизи илустрованој цртежима Љубомира Ивановића¹⁵ уочава лепоту портала, палата и породичних грбова исклесаних у камену који сви припадају готичкој уметности. Међутим, он споменике само спомиње, јер намера књиге и није била да их шире представи.

Године 1947. објављене су две драгоцене књиге Цвита Фисковића које се баве проблемима градитељства у Дубровнику XV и XVI века, а од значаја су и при проучавању которске архитектуре тога доба.

У првој књизи¹⁶ аутор исправља раније грешке писаца који су, не познајући довољно архивску грађу, доносили произвољне закључке о времену настанка појединих споменика и о њиховим мајсторима.

Друга књига¹⁷ је наставак онога што је речено у претходној, с тим што је много опширније документован рад домаћих градитеља. Фисковић врши поређења Дубровника и Котора, тако да посредно доприноси употпуњавању слике о архитектури у Котору. Ово је нарочито важно за време за које нису сачувани которски архивски документи, а споменици су или уништени или очувани фрагментарно.

У шестој деценији века штампан је већи број чланака и студија који се директно односе на средњовековну архитектуру Котора или се баве неким другим историјско-уметничким проблемима који су посредно везани за градитељство.

Полазећи од тога да је Котор „богат историјом и споменицима као мало који град на нашој обали“, дон Нико Луковић му у свом водичу по Боки Которској посвећује посебну пажњу.¹⁸ Градски споменици, црквени и профани, педантно су побројани. При њиховој стилској анализи говори се о романоготичком као карактеристичном стилу који је изражен нарочито у преградњама XIV века. Иако је овај водич рађен као и остали, без научних амбиција и без коришћења научног апарата, ипак поседује све важније податке о споменицима наведене на основу старије литературе и сопствених истраживања аутора. На крају књиге налази се библиографија која је први покушај систематизовања литературе и извора који говоре о овом крају.

14 Иво Стјепчевић, „Катедрала Св. Трипуна у Котору“, Сплит 1938.

15 Живко Милићевић, „Записи о српској земљи“, Београд 1940.

16 Цвито Фисковић, „Наши градитељи и кипари XV и XVI стољећа у Дубровнику“, Загреб 1947.

17 Цвито Фисковић, „Документи о раду наших градитеља и клесара XV–XVI стољећа у Дубровнику“, Сплит 1947.

18 Нико Луковић, „Бока Которска“, Цетиње 1951.

Њига Љубе Карамана ¹⁹ објављена 1952. године обухвата уметност у временски дугом периоду од раног средњег до XVIII века. Караман приказује удео наших људи у уметничкој делатности и културној изградњи Далмације у прошлости. Такође истиче посебност наше уметности у односу на уметност Западне Европе и издваја оне карактеристике које су особеност средњовековне уметности Далмације. Када илуструје појаву готике у XIV веку, писац наводи и пример преградњи на апсиди которске катедрале и израду циборијума у овој цркви.

За потпуније сагледавање стилског развоја готичке архитектуре у Котору потребно је познавати и градитељство његове околине. У Прчању постоји зграда, популарно названа „Три сестре“, коју су ранији писци често помињали али су се задржавали углавном на легенди која је везана за настанак и намену грађевине. Иван Здравковић је први подробно описао ову палату као интересантан споменик архитектуре.²⁰

О истој палати писао је и Зоран Петровић ²¹, искључиво се бавећи архитектонским устројством ове интересантне зграде. Детаљан опис богато је илустрован фотографијама и архитектонским снимцима основе и изгледа грађевине, као и оних детаља на којима су изражене одлике готичког стила.

Историјски институт Српске академије наука и уметности организовао је 1951. године свеобухватно истраживање прошлости Боке Которске. Као посебна публикација објављен је зборник саопштења о резултатима рада на терену и новим научним сазнањима.

Професор Војислав Кораћ ²² истраживао је архитектуру Которског залива (без Котора) и публиковао до тада неистражене цркве које су грађене у времену од прероманине до касног средњег века. Упоредбујући међусобно ове споменике, Војислав Кораћ је у Заливу издвојио групу цркава коју дефинише као „рустификовану архитектуру ограничене намене“. Овој групи припада и неколико готичких цркава.

У истом зборнику је Цвито Фисковић ²³ дао до тада најцеловитију стилску анализу которских црквених споменика, зидина и профаног градитељства. Констатујући да су ови споменици рад домаћих мајстора, дубровачких и у великој мери которских, Фисковић прати развој стила који се углавном не одваја од главних тонова уметности у осталим већим центрима Далмације. Када је реч о готичкој архитектури, она се у Котору може пратити, пре свега, на профаном градитељству.

19 Љубо Караман, „Преглед умјетности у Далмацији“, Загреб 1952.

20 Иван Здравковић, „Палата 'Три сестре' у Прчању“, Стварање 1–2, Цетиње 1952.

21 Зоран Петровић, „Палата 'Три сестре' у Прчању“, Анали Хисторијског института ЈАЗУ, Дубровник 1954.

22 Војислав Кораћ, „Споменици средњовековне архитектуре у Боки Которској“, Споменик САН СIII, Београд 1953, 115–129.

23 Цвито Фисковић, „О умјетничким споменицима града Котора“, Споменик САН СIII, Београд 1953, 71–101.

Године 1955. објављени су чланци Цвита Фисковића²⁴ у којима се документује значај наших мајстора у изградњи споменика, као и у формирању стилских особености далматинске уметности. Свој допринос дали су и градитељи чија је делатност везана за Котор.

Користећи познати податак да је Дечане зидао мајстор из Котора, Ристо Ковијанић и Иво Стјепчевић²⁵ су вредним проучавањем архивске грађе дошли до нових података о животу фра Вите. Такође су пронашли и имена још неколицине мајстора – каменара из Котора, за које претпостављају да су, уз Виту, учествовали на изградњи Дечана.

Истраживања у Боки, која су отпочела 1951, настављена су у лето 1953. године. Резултати до којих се дошло на терену публиковани су у CV књизи Споменика САН.²⁶

За сакрално градитељство Котора важан је чланак Војислава Кораћа²⁷ у којем су издиференцирани и радови на црквама у време трајања готике и констатовано да се из тих преградњи уочава поштовање традиције у грађењу.

Први целовит преглед романоготичке архитектуре у Јужном приморју садржи књига Војислава Кораћа²⁸ објављена 1965. год. У књизи су детаљно испитани црквени споменици саграђени од друге половине XIII до друге половине XIV века и свеобухватно анализирани све појаве у архитектури које су утицале на стил ових грађевина. Допринос књиге је и то што је створена јасна слика о почецима готике у Поморју, у чему је свој удео имало и градитељство Котора.

Поводом прославе 800 година катедрале св. Трипуна, у Котору је 1966. године одржан научни скуп на којем су учествовали водећи стручњаци који се баве средњовековном уметношћу Котора.²⁹

Војислав Кораћ, у чланку публикованом тим поводом³⁰, критички се осврћући на ранију литературу, аргументовано доказује да су сводови у источном травеју катедрале романички из XII, а не готички из XIV века.

24 Цвито Фисковић, „Први познати дубровачки градитељи“, Дубровник 1955; исти, „Михоје Брајков, каменар из Бара“, Могућности 6, Сплит 1955.

25 И. Стјепчевић и Р. Ковијанић, „Вита Трифунов Которанин, неимар Дечана“, Историјски записи, св. 1–2, Цетиње 1955.

26 Између осталих, објављени су чланци Јована Ковачевића о епиграфским споменицима, Јованке Максимовић о скулптури, Винка Ђуровића о зидинама.

27 Војислав Кораћ, „О монументалној архитектури средњовековног Котора“, Споменик САН CV, Београд 1956, 147–163.

28 Војислав Кораћ, „Градитељска школа Поморја“, Београд 1965.

29 Саопштења су имали и Цвито Фисковић, Нико Луковић, Бојана Радојковић и други.

30 Војислав Кораћ, „Првобитна архитектонска концепција которске катедрале XII века (њено порекло и њен значај за архитектуру у Зети и Рашкој)“, Зборник за ликовне уметности 3, Нови Сад 1967, 3–27.

У чланку Рад једне скупине мајстора градитеља у Рашкој у XIII веку, Глас СССРXIV САНУ, Одељење за историјске науке, књ. 4 – 1983, професор Кораћ је поткрепио новим примерима тврђење да на нашу обалу ломбардски свод (накав постоји у которској катедрали и за који се погрешно мислило да припада готичкој уметности) доносе мајстори цомацини.

Тиме је отклоњена недоумица ранијих истраживача оно времена конструисања овог свода.

У другој књизи Историје Црне Горе дат је целокупан преглед уметности у току средњег вена. Архитектуру те епохе обрадили су професори Војислав Кораћ и Војислав Ј. Ђурић.³¹ У оквиру њихових студија готичко градитељство представљено је свеобухватним анализама споменика и свих проблема везаних за настанак и развој овог стила.

Војислав Ј. Ђурић у капиталном издању, вишетојној Историји српског народа,³² у оквиру прегледа уметности, говори и о посебности архитектуре у Приморју и њеним токовима који су ишли упоредо са оним што се дешавало у унутрашњости српских земаља. За готички период значајно је праћење хронолошког развоја типова црквених грађевина у време када се око њихове изградње стварају чланови династије Немањића, више од свих Јелена и Милутин.

Последњих година објављено је више радова који су настали као резултат истраживања и нових проналазака на споменицима после земљотреса из 1979. године. Праћењу континуитета готичке градње у Котору доприносе чланци Зорице Чубриловић и Илије Лалошевића,³³ који омогућавају да се неки од споменика у граду сагледају у новом светлу.

Потпунију слику о времену готике у Котору могуће је створити на основу опширне литературе која се бави историјом, историјом културе и уопште развитком града.³⁴

За историју профаног градитељства у Котору, за праћење обима градитељске активности овог доба, за упознавање са радом занатлија и њихових радионица – мноштво података садрже нотарске књиге XIV века које је сакупио и објавио Antun Mayer.³⁵

31 Војислав Кораћ, „Архитектура“, у Историја Црне Горе, књ. II, том I, Титоград 1970, 117–199;

Војислав Ј. Ђурић, Котор, у: Историја Црне Горе, књ. II, том II, Титоград 1970, 509–531.

32 Војислав Ј. Ђурић, „Рашко и приморско градитељство, у: Историја српског народа, Београд 1981, 389–408.

33 Зорица Чубровић, „Црква св. Михаила у Котору“, Годишњак Поморског музеја у Котору XXXI–XXXII, Котор 1983–1984, 151–159; иста, „Нови налази на Цркви св. Ане у Котору“, ГПМ у Котору XXXIII–XXXIV, Котор 1985–1986, 109–114.

У истом часопису је и чланак: Илија Лалошевић, „Црква Св. Николе Морнара у Котору“, 91–97.

У часопису Бока објављен је краћи чланак који се односи на ову тематику: Јован Мартиновић, „Нова научна сазнања у послјепоптресној обнови Котора“, Бока 18, Херцег-Нови 1986, 175–181.

34 Међу овим књигама треба издвојити: „Историја Црне Горе“, књ. II, том I и II, Титоград 1970; Илија Синдик, „Номунално уређење Котора“, Београд 1950; Р. Новијанић и И. Стјепчевић, „Културни живот старог Котора“, Цетиње 1957, и друге.

35 А. Mayer, »MONUMENTA CATARENSIA«, volumen I, Загреб 1951, и volumen II, Загреб 1981.

На основу грађе објављене у овим књигама Јован Мартиновић је покушао да реконструира градитељску делатност у Котору у XIV веку. Резултате, који су ипак засновани на претпоставкама које извори изричито не помињу, саопштио је у чланку „Градитељска дјелатност у Котору прве половине XIV вијена“, Годишњак Поморског музеја у Котору XXXI–XXXII, Котор 1983–1984, 23–42, и XXXIII–XXXIV, Котор 1985–1986, 17–73.

Писани извори из каснијих времена посредно се односе на средњовековне споменике и, такође, употпуњавају слику о градитељској делатности овог доба.³⁶

Из овог прегледа литературе видимо да се проблем развоја готичког градитељства у Котору разматрао углавном у оквиру ширих прегледа уметности, било Боне Которске било Далмације. Из бројних написа и сачуваних извора могуће је начинити преглед архитектонских споменика у Котору насталих од краја XIII до почетка XVI века. Нова научна сазнања до којих се долази у послепотресној обнови споменика дају елементе за стварање целовитије слике о овој групи споменика, нарочито профаних.

Општи историјски онвири

Ковање новца, као једна од потврда независности и економске моћи града, било је право које је Котору припадало од раног средњег века.³⁷

Промене изгледа градског новца обележавале су главна историјска догађања која су настајала прихватањем врховне власти појединих моћних владара. На аверсу је увек представа заштитника града, светог Трипуна. Изглед реверса се мењао. Од 1186. до 1371. године представљају се владари из династије Немањића, од 1371. до 1378. године на реверсу је лик угарског краља Лудовика I Анжујског, потом на кратко време млетачког врховништва – лик млетачког лава. Иницијал Т на которском новцу кованом 1385–1391. године обележавао је врховну власт босанског краља Твртка I. У време потпуне самосталности града, 1391–1420. године, најчешћи су новци на којима је са обе стране представа патрона града. Од 1420. године поново је на реверсу лик млетачког лава који је симболисао нову млетачку управу у граду.³⁸

Град је најширу аутономију постигао у оквиру српске средњовековне државе. Захваљујући везама са Дубровником и Италијом, постао је најважнији град на српском приморју и издвојио се као богат трговачки и занатлијски центар. Чланови которских племићких породица постају носиоци свих знатнијих послова у граду, али и на двору Немањића. Били су водећи трговци и дипломате. Захваљујући развијеном занатству и остало становништво било је укључено у привредне токове града. У оваквим условима и културни живот постиже у Котору значајан развој. Нарочито је у овом смислу био важан XIV век, јер су из тог времена сачувани подаци о постојању градске школе, библиотеке, апотеке.³⁹ Једна од најзначајнијих тековина из тог времена је Статут из 1301. године, који је регулисао привредни живот града, друштвене односе и комунално уређење.⁴⁰

36 Г. Чремошник, „Которски дунали и друге листине“, Гласник Земаљског музеја 23–24, Сарајево 1922.

37 Р. Новијанић и И. Стјепчевић, „Културни живот старог Котора“, књ. II Цетиње 1957.

38 А. С. Дабиновић, „Котор под Млетачком републиком“, Загреб, 1934.

39 Р. Новијанић и И. Стјепчевић, н. д., 38.

40 Н. д., 57.

Оно што је створено током XIV века поштовали су и каснији врховни владари. Нови господари омогућили су даље развијање трговине и занатства. Нове услове, којима су се у Котору морали постепено прилагођавати, наметало је присуство млетачке власти од 1420. године. Ипак, то је време када и овде, истодобно са осталим развијеним комунама на обали, долази до продора хуманистичке мисли. Носиоци нових идеја били су наследници славних предака, чланови породица Буђе, Драго, Пасквали, Бизанти, Болица. Они су давали печат уметничком стварању у граду и захваљујући њиховом богатству, стеченој култури и њиховим везама са Дубровником и Италијом, Котор у средњем веку није заостајао за великим центрима на нашој обали.⁴¹

Стално економско јачање омогућило је интензивну грађу у XIV веку. Израз богатства града и појединих поручилаца било је његово улепшавање црквама, приватним и јавним грађевинама. Богата изградња настављена је и у XV веку. Раскошно рухо профаних грађевина овог периода објашњава се јачањем световне мисли, еманципацијом од цркве и окретањем човековом свакодневном животу.

Ово што је за каснија времена остало као трајна вредност из времена богате уметничке активности јесте смисао за урбанизам.⁴² У Которском статуту честа су поглавља која се односе на подизање грађевина. Задатак им је био регулисање правилности изградње. У поглављима 235–240 постојали су прописи који су одређивали величину кућа, место њиховог подизања, како на грађевинама да буду постављена врата и прозори у односу на суседну зграду. Третман суседства имао је посебно место, јер нису били ретки спорови између власника појединих зграда. Често је и кнез излазио да посредује у неком сукобу како би била обезбеђена правичност изградње.

У стварању складне градске целине учествују, осим службених лица, и сви грађани, у првом реду мајстори, пројектанти и архитекти. Стварајући урбанистичко јединство града полазили су од решења која су видели на италијанској и нашој обали, па су свом граду давали специфичан изглед прилагођен терену и условима неопходне одбране.

Касносредњовековни урбанистички план Котора поштује наслеђену структуру уличних мрежа и тргова. Нове зграде смештене су по кривудаваим уским улицама које се секу под приближно правим углом и образују тако мање блокове са трговима, чија сликовитост чини посебно обележје града.

Број сачуваних грађевина из времена готичке градње је релативно мали. На основу писаних извора знамо да их је било више.⁴³ Неке су од

41 По својем развоју и токовима друштвеног живота средњовековни Котор је имао највише сличности са Дубровником.

42 Никола Добровић, „Урбанизам кроз векове“, Београд 1950. и исти, „Техника урбанизма“, 1957.

43 Историјски извори потврђују изградњу великог броја приватних грађевина у XIV веку. А. Mayer, »Monumenta Catarensia«, Загреб 1951. Такође су у документима сачувани подаци

ових грађевина потпуно уништене, неке су преиначене или су пропадале временом губећи првобитну намену.

Свакако је највише грађевина страдало у великим земљотресима разорног дејства који су овај град више пута задесили.⁴⁴

Најснажнији потрес био је 1563. године. У првом удару срушено је 160 кућа, док су остале јако оштећене и ускоро су се срушиле и цео град претворио се у гомилу рушевина. Други већи потрес је онај из 1667. године. У писму од 22. маја 1667. године које је у Сплиту писао Gianbattista Nardi наведено је, између осталог, да је у Котору порушено 225 кућа, 42 племићке и 183 грађанске.⁴⁵

Црквено градитељство

На локалитету Гурдић, ван зидина старог Котора, откривени су 1954. године остаци манастира који је которским фрањевцима 1288. године саградила краљица Јелена.⁴⁶

о већем броју репрезентативних података јавног карактера. Чремошник, у „Которски дукали и друге листине“, Гласник Земаљског музеја 23–24, 1921–22, Сарајево 1922, наводи расправу око оправке велике општинске палате која је постојала на Тргу св. Трипуна, али се зна да је касније порушена, вероватно у земљотресу 1667. г.

У белешци П. Д. Шеровића, „Палача Ивана Црнојевића у Котору“, Историјски записи књ. VIII, свеска 1–3, Цетиње 152, 176–177, налази се и опис овог здања из 17 века: „Не смије се пропустити (да се не спомене) стара палача Ивана Црнојевића, кнеза Црне Горе (principe di Mauromonte), који је уврштен у број у тогу одјевених (togati) млетачких и дубровачких племића, у којој је боравио, мада је долазио у град (Котор) ради своје забаве и ради осталог, како је обичавао, да се забавља са господом которским племићима. У овој палачи му је била резиденција. Ту се виде тамнице за злочинце; велика дворана или зборница (parlamento), гдје је примао у аудијенцију своје поданике и друге. У овој палачи нећан краља францускога и војвода од Аустрије, када су ишли у Сорију, да посјете пресвети гроб Христа, нашега спаситеља, када су кренули из Дубровника и стигли у Котор, бијаху уконачени на јавни (државни) трошак. Палача је сада прешла у руке свијетлог господина Марина Мекса (Mechsa), племића которског“.

44 И. Стјепчевић, „Котор за потреса 1667. год.“, 193–197; Глигор Станојевић, „Земљотреси у Боки Которској у првој половини XVIII вијека“, Историјски записи XVIII, књ. XXII, 2, ст. 361–365; Ј. Михаиловић, „Сеизмички карактер и трусне катастрофе нашег јужног Приморја“, Београд, 1947. Интересантно је опажање на страни 97: „... Постоји интервал (периода) између таквих потреса на овој површини, од око 150 година, кад се узме за основу позната катастрофа од 1667, онда је могла бити тамо трусна катастрофа пре око 150 година, нпр. око 1517. И заиста, 1516. била је тамо права пустошна катастрофа у мају месецу.“

После катастрофе у 1830. (на 150 година после велике дубровачке) могао би се очекивати такав разорни потрес око 1980“.

45 Грга Новак, у монографији „Тиват“, стр. 9

46 D. Farlati, »Illyricum sacrum«, VI, Ventriis (1751) 440.

Податак о подизању фрањевачког манастира наводи на основу извора које је пронашао у фрањевачкој библиотеци у Котору. У документима се каже да је краљица Јелена саградила, у духу идеја о сиромаштву проповедника овог реда, манастир изван градских зидина (extra muros) у подграђу (in suburbio).

О историји манастира мало се зна. Црква се неколико пута помиње у сачуваним судско-нотарским књигама из XIV века, углавном у вези с издвајањима богатих Которана за оправку грађевина.⁴⁷ Манастир су даривали и Которани који су желели да буду сахрањени на гробљу уз цркву св. Фрање.⁴⁸ На основу неколико бележака којима се овој цркви завештају књиге, можемо претпоставити да се овде налазила једна од првих которских библиотека.⁴⁹ И у дубровачким архивским књигама овај се споменик помиње крајем XIV века, када се у три наврата которским фрањевцима одобрава извоз грађевинског материјала.⁵⁰

Писани извори потврђују да је манастир први пут био срушен у време рата против Хајредина Барбаросе 1538. године. Након тога је био обновљен али је коначно страдао 1657. године. Тада су га Млечани порушили, страхујући да Турци не искористе манастир као утврђење за борбу против Котора.⁵¹ Фрањевци су касније нови манастир и цркву подигли унутар градских зидина.

Истраживања манастирског комплекса, започета 1954. године, нису никада у потпуности завршена. Али, захваљујући ономе што је тада, под стручним руководством Павла Мијовића, откривено, знамо да је јужно од цркве постојао комплекс манастирских објеката који су били груписани тако да формирају клаустре.⁵² У манастирском комплексу било је и велико гробље са којег је сачувано више камених плоча са грбовима и амблемима који су припадали најистакнутијим которским племићким и занатлијским породицама.

Најисцрпнији опис цркве дао је проф. Војислав Кораћ.⁵³

Фрањевачка црква у Котору има основу у облику издуженог правоугаоника. На источној страни је квадратна апсида. Димензије цркве су 21x8,5 m. Једнобродни простор наоса био је издељен танким паралетним зидом са отвором за пролаз. Преграђени део служио је као хор. Спољна страна зидова била је обложена квадерима добро тесаног камена.

47 Antun Mayer. »Monumenta Catarensia I«. Загреб 1951, 802.

У свом тестаменту Марин Јунија Болица наводи цркве којима оставља извесне своте новца. Највећи износ (110 перпера) оставио је цркви св. Фрање.

48 А. Мајер. н. д.

У опоручи од 7. XI 1327. године которски бискуп дарује све своје књиге самостану Мале браће у Котору, међу њима Библију и „Summu Monaldi“. уз услов да се не смеју изнети из Котора и да га покопају у њиховој цркви.

49 Стијепчевић–Новијанић, „Књижевни рад у Боки у средњем веку“, Стварање, Цетиње 1954, 65–69.

50 Libri reformationum XXVII. 45'; XXIX, 40'; XXX, 40'.

Ове податке навео је проф. В. Кораћ у „Градитељска школа у Поморју“, Београд 1965, 75.

51 Иво Стјепчевић, „Катедрала св. Трипуна у Котору“, Сплит, 1938, 62.

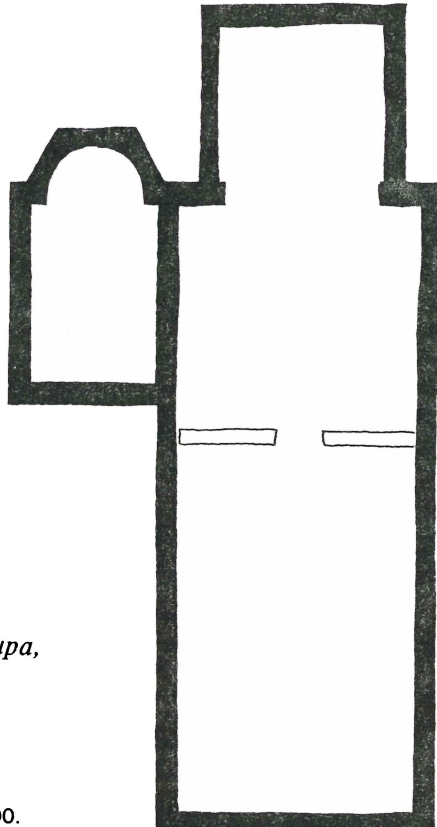
52 Павле Мијовић, „О насноантичким и средњовековним гробљима Котора“, Бона, Херцег-Нови 1984, 171.

53 Војислав Кораћ, „Градитељска школа Поморја“, Београд 1965, 75, 78.

Својим изгледом црква је одговарала истовременом градитељству припадника реда св. Фрање у Далмацији и била је прилагођена основној намени ових грађевина – да прими што већи број верника. То значи да релативно велики једнобродни простор није могао бити пресвођен, већ је имао дрвену двоводну конструкцију. Уобичајено је било да се пресводи простор апсиде. Овде је то вероватно био благо преломљен готички свод са ребрима, судећи по фрагментима ребара који су нађени на локалитету.

Са темељима главне цркве истовремено су откопани темељи капеле св. Катарине. Датум њене изградње није утврђен. Први пут црквица се помиње у судско-нотарским књигама 1336. године. У уговору који је потписан 12. марта зидар Анђело, син пок Лауренција из Задра, обавезује се Михи Бући „радити и извести у његовом винограду на Пучу једну цркву у свему сличну цркви св. Катарине, коју је наложио направити Павле Болија . . .“⁵⁴

Капела, која је саграђена као заветни дар богатог Которанина, оправљена је 1397. године. Залагањем Марка Нигра, млетачког трговца настањеног у Котору, на цркви је тада поново постављен кров од тисовине.⁵⁵

*Црква франјевачкој манастира,
основа*

⁵⁴ А. Мауер, н. д., 401.

⁵⁵ Историјски архив Котор, II, 400.

Св. Катарина призидаана је са северне стране уз главну цркву. Основа јој је у облику мање правоугаоне просторије са, изнутра полукружном, а споља тространом, апсидом на источној страни. С обзиром на време зидања капеле, у првим деценијама XIV века, највероватније да је свод над наосом био преломљен.⁵⁶

У току истраживања споменика која су предузета у Котору након земљотреса 1979. године, пронађени су остаци цркве св. Николе Морнара. Као полазиште при одређивању локације цркве пошло се од архивског податка који наводи Иво Стјепчевић да је црква „... стајала на данашњем тргу поште, у близини споменика Петра Дуодо...“⁵⁷ Такође је на плану града, који је 1785. године израдио млетачки инжењер Francesco Gironsi,⁵⁸ убележена на овом месту грађевина с апсидом и крстом. Делови цркве презентирани су сада у ентеријеру продајног простора који се налази у приземљу зграде број 327.

Историја св. Николе Морнара може се само донекле реконструисати.⁵⁹ Из извора сазнајемо да је цркву у првој половини XIV века саградио Трипе Бућа. Други пут се црква помиње 1353. године када је богато дарује жена Трипе Буће. Године 1453. од породице Бућа цркву преузима братовштина морнара. Даља историја за дуже време није позната. Поново се св. Никола Морнар помиње у XVII веку, у дозволи која се издаје Николи Бизантију да може да прислони део своје куће уза зид ове цркве. У Которском архиву чува се још неколико уговора из којих се види да се при издавању дозвола за градње и преградње у доба млетачке, а потом аустријске власти, није водило рачуна о изгледу цркве св. Николе. Крајем XIX века срушени су свод и јужни и западни зид цркве, како би била омогућена изградња троспратне стамбене зграде.⁶⁰

Након најновијих радова откривени су северни зид цркве са пиластрима и угаоним пиластрима, северозападни, североисточни и југоисточни углови цркве, прозор у средњем травеју, темељи апсиде и трагови фреско малтера у западном травеју.

На основу ових налаза и упоређивањем са јединим сачуваним планом цркве који је архитекта Бензон израдио 1863. године када грађевина више није била у функцији,⁶¹ било је могуће закључити да се ради о једнобродној цркви са полукружном апсидом. Удвојеним пиластрима наос је подељен на три травеја. Пиластри и угаони пиластри повезани су полукружним

56 В. Кораћ, н. д., 78.

57 И. Стјепчевић, н. д., 60–61.

58 План града се налази у збирци Поморског музеја у Котору.

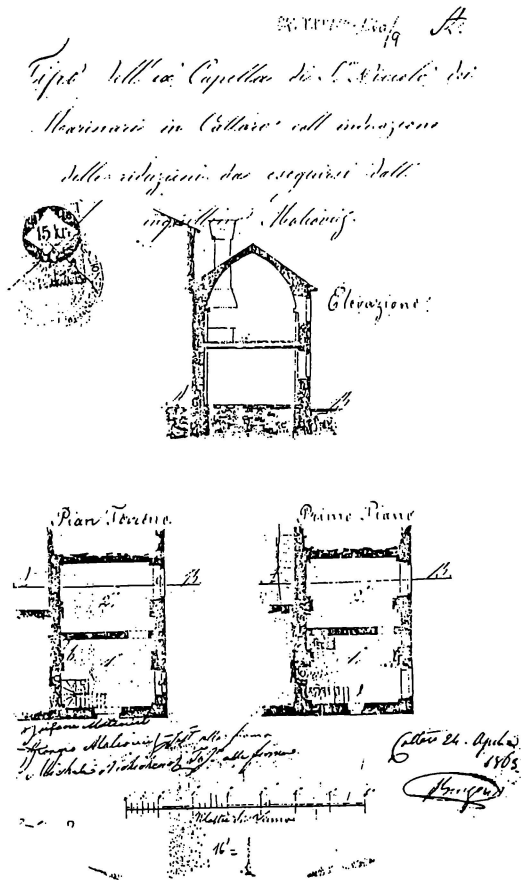
59 Највише архивских података прикупио је Иво Стјепчевић, н. д., 60–61.

60 Радове на цркви предузео је у току 1983. и 1984. године Општински завод за заштиту споменика културе у Котору. Резултате тих истраживања, са покушајем реконструкције историје цркве, објавио је Илија Лалошевић, „Црква св. Николе Морнара у Котору“, Годишњак Поморског музеја у Котору XXXIII–XXXIV, Котор 1985–1986, 91–97.

61 План цркве се налазио у оквиру уговора о изнајмљивању простора за изградњу стамбене зграде. У то време црква више нема апсиду, а на плану се виде и друге адаптације.

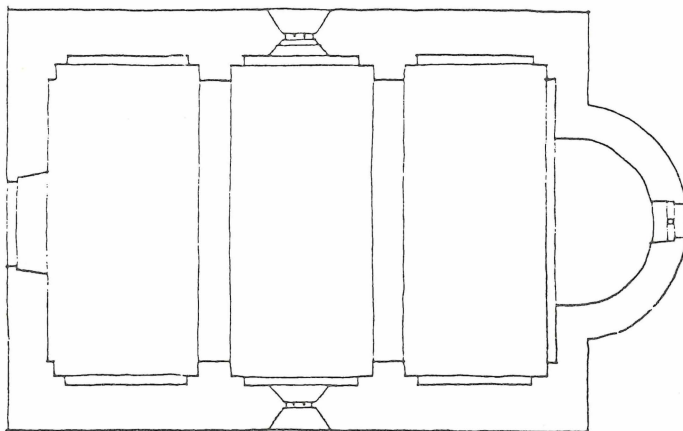
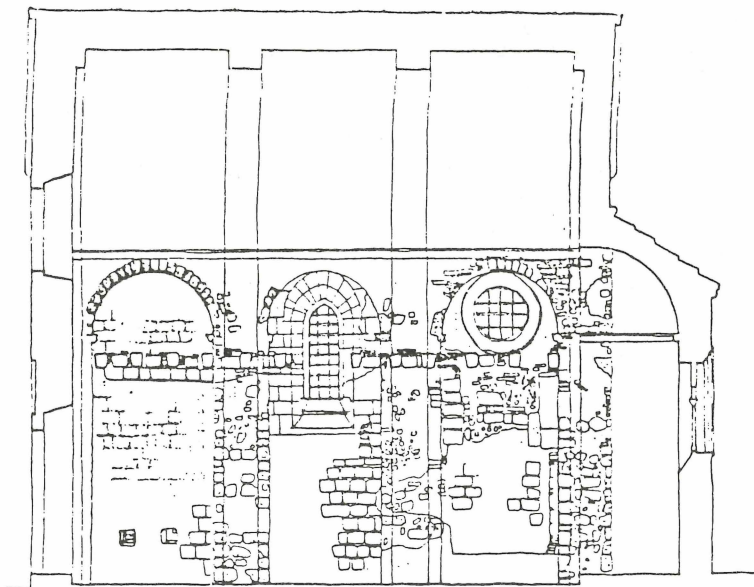
прислоњеним луцима у висини изнад прозора. Пиластри се настављају ребрима која ојачавају свод. Свод је вероватно био преломљен у темену. Прозор у средњем травеју је једноставна монофора са закошеним оквиром и готичким завршетком у облику преломљеног лука. ⁶²

Црква је зидана фино клесаним тесаницима белог камена. Пиластри, слепе аркаде, елементи прозора, вероватно и ребра која ојачавају свод, рађени су од бурићког црвеног камена.

Црква Св. Николе Морнара, план агајшације из 1863. године

62 Розета на северном зиду је касније отворена.

Црква Св. Николе Морнара, продужни пресек и основа

Према подацима које наводи И. Стјепчевић и према налазима, зна се да је црква „... tota depicta ritibus grecis ...“⁶³ Податак да је црква „... habet Campanile ...“ није могао бити потврђен у току радова на остацима грађевине.

63 И. Стјепчевић, н. д., 61.

При датовању цркве св. Николе Морнара можемо, на основу сачуваних архивских докумената, означити као *terminus post quem* годину 1337, јер се до те године црква у судско-нотарским књигама ниједанпут не помиње.⁶⁴ *Terminus ante quem* била би година 1353, када је извесно да је црква била саграђена.⁶⁵ Овом датовању иде у прилог и изглед прозора који је једини сачуван елемент на грађевини са ознакама готичког стила.

За цркву св. Михаила утврђено је, након радова обављених у склопу обнове споменика после земљотреса, да лежи на простору на којем трагови култа датирају из ранохришћанских времена.⁶⁶ Такође су издиференцирани периоди грађења и накнадних интервенција на цркви у току прероманике, романике, готике и у време када црква више није служила култу.

Истраживања су потврдила мишљење да се данашња црква налази на темељима старије која се помиње 1166. године.⁶⁷

У преградњама у XIV веку, црква је добила преломљене сводове ојачане луцима који деле простор наоса на четири травеја. У основној схеми плана поштовала се традиција која полази од решења на св. Луки, Марији Колебати и, можемо рећи, св. Николи Морнару. Изгледа да су радови на св. Михаилу временски најближи изградњи цркве св. Николе. На то упућују посредно архивски подаци,⁶⁸ а такође и изглед уског прозора са благо преломљеним луком, који је у току радова откривен на јужном зиду св. Михаила. Времену готике припада и западна фасада и прозор у њеном горњем делу са мотивом бројаница. Основни готички мотив на цркви је

64 A. Mayer, „Monumenta Catarensia I“. Загреб 1951; II, Загреб–Титоград 1981.

65 На ову годину односи се даровница којом жена Трипа Буђе оставља цркви извесну свогу новца.

Из времена градње Св. Николе Морнара је и Црква св. Јанова Лође, која се по наводима И. Стјепчевића помиње 1326. године. Црква је била порушена и тек после истраживања која су организована осамдесетих година откопани су темељи цркве. Темељи до висине 60–80 cm откопани су испод плочника испред хотела „Вардар“. Констатовано је да се ради о једнобродној цркви са полукружном апсидом чија је унутрашњост масивним пиластрима подељена на три травеја. Откривени остаци феско малтера са бојеним површинама потврђују да је црква била осликана.

Плато трга на којем се црква налазила поново је поплочан, али су црвеним каменом обележени темељи цркве из којих се јасно види да припада истом типу којем и црква св. Николе Морнара.

66 Резултати радова саопштени су у чланку Зорице Чубровић, „Црква св. Михача у Нотору“, Годишњак Поморског музеја у Нотору XXXI–XXXII, Нотор 1983–1984, 151–159.

67 О цркви Св. Михаила писали су Цвито Фисковић, „О умјетничким споменицима града Нотора“, Споменик САН СIII, Београд 1953, 83–84 и Војислав Кораћ, „О монументалној архитектури средњовековног Нотора“, Споменик САН CV, Београд 1956, 160–162.

Да је црква св. Михаила постојала 1166. године закључује се на основу докумената о осветљењу катедрале Св. Трипуна, чијој свечаности је присуствовао и опат цркве Св. Михаила („... Pietro abbate sancti Michaelis Catarensis ...“). Овај документ из Ноторског архива репродуован је у књизи „800 година катедрале Св. Трипуна“, Нотор 1966, слика 4.

68 У објављеним нотарским књигама, до 1337. године, не помињу се никакви грађевински радови на цркви Св. Михаила.

њена наглашена висина, те можемо рећи да су радови у XIV веку обележили изглед читаве грађевине, а не само једног њеног дела.

Елементи готичког стила на малој цркви св. Ане уочљиви су на западној фасади капеле која је са северне стране дозидана уз цркву. Како историја цркве није позната, на основу начина градње и стилских особености, главна црква је датована у XIII, а капела у XIV век.⁶⁹

Истраживања, организована последњих година, дала су резултате који знатно мењају досадашњу слику о цркви.⁷⁰ Утврђено је да је грађевина имала куполу на четвртастом постољу, што је још један доказ да она својим основним обликом понавља решења св. Луке и св. Марије Колеђате. Такође је првобитно и положај дозидане капеле био исти као положај капеле св. Спиридона на св. Луки. Након чишћења северног зида од шута и детаљног истраживања капеле, извесно је да је зидана у две фазе. У старијој фази западни зид је био за 1,5 м увучен у односу на главну фасаду изградње, а обележје готичког стила даје јој двојни прозор чији стубић има капител са стилизованим лишћем. Луци бифоре су преломљени у темену, а једини украс оквира представљају завршеци допрозорника у облику жиоке на рабош.

Могућа је претпоставка да је проширење капеле извршено у XVII веку, након неког већег оштећења у земљотресу. Тада је уграђен и прозор који је вероватно донет са неке од оближњих приватних палата.⁷¹

У низу преградњи на которској катедрали Св. Трипуна постоји и она која се хронолошки поклапа са трајањем готике у архитектури града.⁷²

Податак о радовима на цркви 1361. године односи се на изразу циборијума и на проширење и декорацију апсидалног прозора. Преправљена широка романичка трифора тада је добила готичке елементе – мотив жиоке на рабош који иде дуж ивице читавог прозора и прати преломљене лукове трифоре, четворолисне отворе на лунети и орнамент ужета који уоквирује отвор.⁷³

Према писаним изворима зна се да су на цркви Св. Марије Колеђате вршени радови у току XIV и XV века, у време трајања готичког стила.⁷⁴ Тада је дозидан северни брод који је са главном црквом спојен у јединствену целину. Претпоставља се да се на ову доградњу односи

69 О цркви су писали Ц. Фисковић, н. д., 82–83 и В. Нораћ, н. д., 157–159.

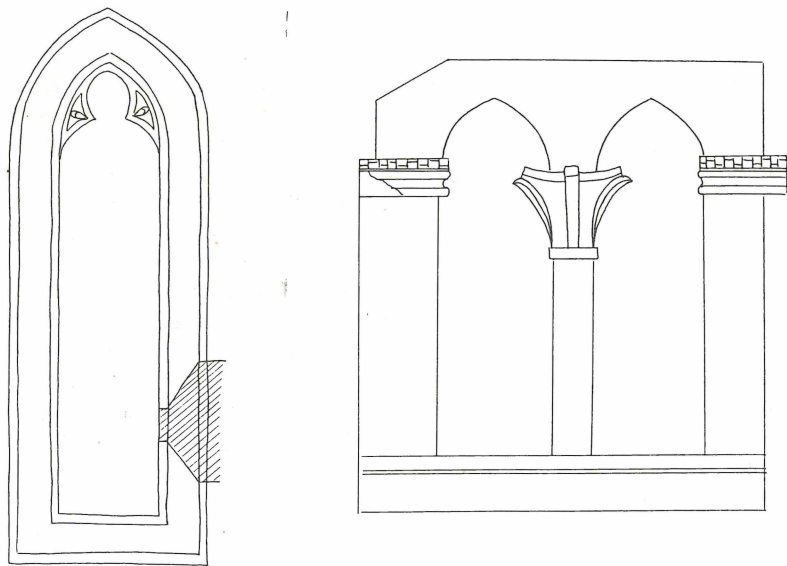
70 Истраживања је организовао Општински завод за заштиту споменика културе Котор, а чланак посвећен тим радовима објавила је З. Чубровић, „Нови налази на цркви св. Ане у Котору“, Гласник Поморског музеја у Котору XXXIII–XXXIV, Котор 1985–1986, 109–114.

71 З. Чубровић, н. д., 112.

72 Готово сви писци који пишу о средњовековном градитељству Котора пишу и о градској катедрали. За обележја готике на катедрали важни су радови В. Нораћа, „Првобитна архитектонска концепција которске катедрале XII века“, Зборник за ликовне уметности 3, Нови Сад 1967, 3–27, и Јованна Максимовић, „Которски цибориј из XIV века и камена пластика суседних области“, Београд 1961, 16–18.

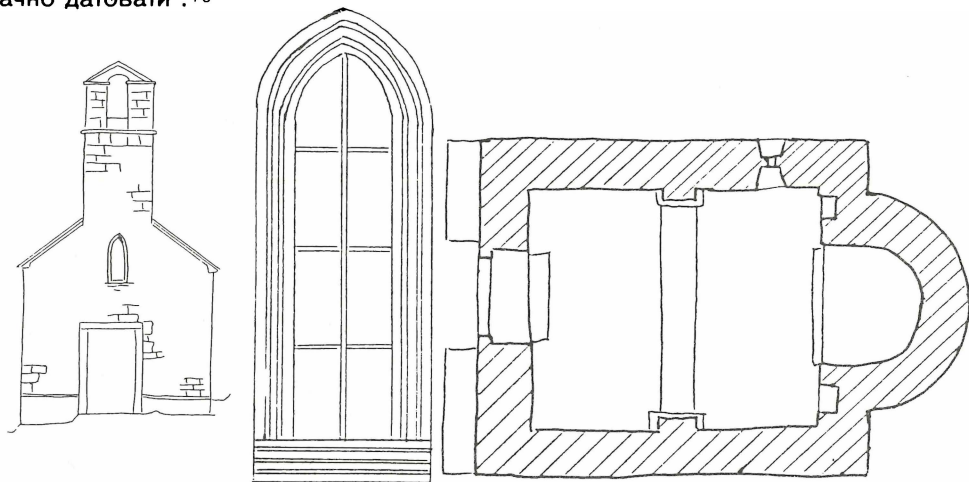
73 Ј. Максимовић, н. д., 16–18.

74 Ц. Фисковић, н. д., 80–82 и В. Нораћ, н. д., 151–157.

Црква Св. Ане – прозор на западној фасади северног брога

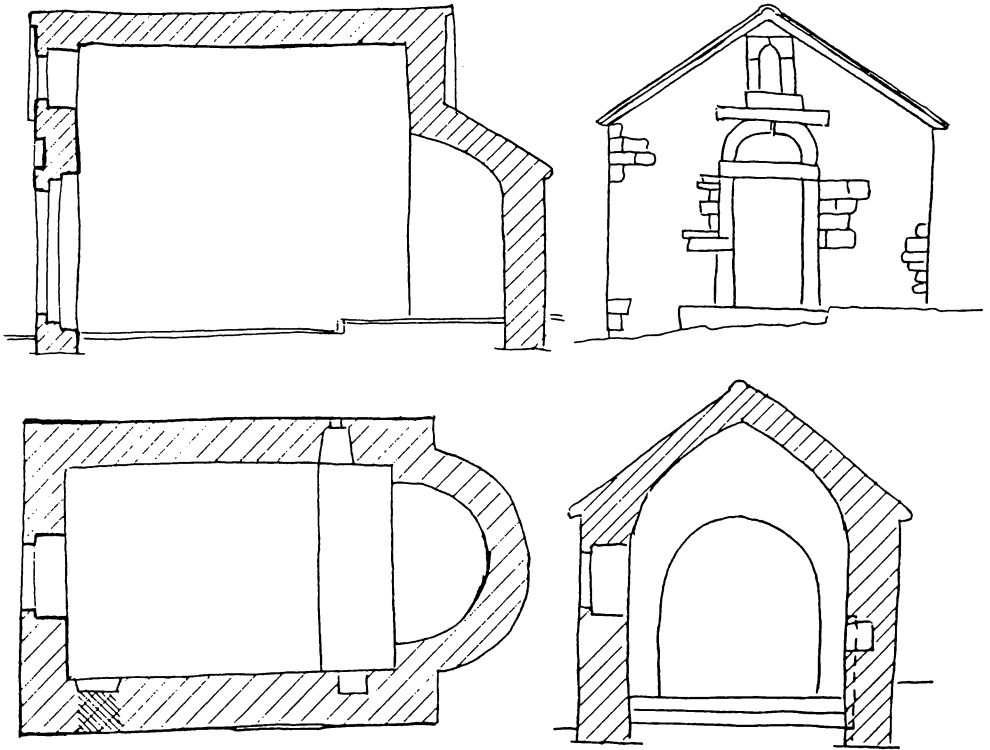
уговор из 1434. године, којим се которски градитељ Иванко обавезао пресбитеру цркве Николи Бући да ће над капелом посвећеном св. Ивану подићи свод. А стилу готике XV века одговарају свод, као и начин зидања квадерима брижљивије сложеним него на цркви. Том би времену могао припадати и прозор са готичким тројним луком, мада „готски прозор на западној фасади капеле има толико упрошћену конструкцију да се не може тачно датовати“. ⁷⁵

⁷⁵ В. Кораћ, н. д., 153.

Некој од которских властеосних породица припадала је црква св. Ане на Прчању.⁷⁶ Саграђена је крајем XV века, има једноставну правоугаону основу са полукружном апсидом на истону. Димензије цркве су приближно 5x3,5 м. Свод, који је готички преломљен, по средини је ојачан луком који се ослања на конзоле.

Обележја готичног стила има западна фасада на којој је узан прозор преломљеног лука и висок звоник на преслици.

На самом крају XV века у Столиву је саграђена црква Св. Базилија.⁷⁷ Правоугаоне је основе са полукружном апсидом, димензија 6,5x4 м. Једине ознаке стила има преломљени свод у унутрашњости и мали отвор изнад врата на западној фасади са невешто изведеним преломљеним луком.

⁷⁶ В. Кораћ, „Споменици средњовековне архитектуре у Боки Которској“, Споменик САН СIII, Београд 1953, 123–124 и В. Ј. Ђурић, у: „Историја Црне Горе“, књ. II, том II, Титоград 1970, 511.

⁷⁷ В. Кораћ, н. д., 124–125 и В. Ј. Ђурић, н. д., 511.

Профано градитељство

Најугледнија властеоска породица у Котору XIV века свакако је била породица Буђе. У првој половини века највише положаје и највећи углед уживао је Трипо Буђа.⁷⁸ Захваљујући високом положају дипломате, а потом вештог трговца, стекао је и знатна материјална добра. У изворима се наводи да је, између осталог, поседовао две куће у Дубровнику, једну у Котору и једну вилу ван града.⁷⁹ Међутим, до недавно се није знало где се у Котору налази његова кућа. Говорећи о профаном градитељству Котора Цвито Фисковић⁸⁰ помиње да су се на згради у близини палате Пима очувала два грба са стилизованим љиљаном који је био породични знак Буђа. У то време зграда је омалтерисана, без стилских особености. У току обнове града након земљотреса са ове зграде је скинут малтер и откривени су трагови средњовековног зидања (бр. 324). Када је малтер, нанет у XIX веку, обијен и са двеју зграда које се на ову настављају (бр. 323 и 322), констатовано је да се ради о јединственој грађевини, зиданој од фино обрађених тесаника камена са прецизно изведеним спојницама малтера.

На основу елемената градитељства XIV века, величине грађевине и њеног начина зидања, брижљиво изабраног положаја и сачуваних породичних грбова, као и упоређивањем са писаним изворима – зграда је приписана Трипу Буђи.⁸¹

Историјат грађевине, односно могући ток градње ове репрезентативне палате, реконструишемо упоређивањем података из сачуваних нотарских књига и онога што је на самој грађевини доступно посматрању.

У документима се наводи да се 31. августа 1326. године Трипун Буђа повлачи из дипломатске службе, коју је обављао у Дубровнику, и наставља да живи у Котору.⁸² Вероватно да је пре пресељења обезбедио себи и породици дом за становање, јер се већ у новембру исте године у једном

78 Најопсежнији рад о животу Трипа Буђе написала је Марија Д. Накић, „Трипе Буђић – которски властелин и дипломата средњовековне Србије“, Историјски гласник 4, Београд 1954, 3–31.

У тексту наже: „Живот и рад Трипа Буђића служе у првом реду као илустрација улоге и положаја Котора у економском и политичком животу средњовековне Србије кад јој је Котор служио као лука и давао јој добар део њених трговаца и пословних људи иначе. Његов пример нарочито вреди као доказ великог учешћа Которана у дипломатској служби Немањића“.

79 М. Накић наводи ове податке према документима сачуваним у Дубровачком архиву: *Diversa cancellariae VI*, 241 и Исто, XIV, 230.

80 Цвито Фисковић, „О умјетничким споменицима града Котора“, Споменик САН СIII, Београд 1953, 88.

81 Ј. Мартиновић, „Нова научна сазнања у последијепотресној обнови Котора“, Бока 18, Херцег-Нови 1986, 171, и исти, „Градитељска дјелатност у Котору прве половине XIV вијека“, Годишњак Поморског музеја, Котор 1983–84, 26–27.

82 М. Накић, н. д., 25.

уговору о градњи каже, поред осталог, да кров мора бити као на кући Трипуна Буће.⁸³ Прву фазу градње у развоју грађевине потврђују резултати опсежних архитектонских истраживања која су организована 1985. године.⁸⁴ Утврђено је да је најстарији северни део зграде бр. 324. На западној фасади очувани су делови првобитних прозора на I и II спрату, као и траг зазиданих врата у приземљу. Према благо преломљеним луцима једноставних прозора и врата и према коришћењу камена прецизне обраде, овај део грађевине може се датовати у прве деценије XIV века, односно у раздобље романоготичке архитектуре.

До године 1335. Трипо Бућа је проширио кућу, дозидао је део који се спомиње у уговору који је Михо Бућа склопио 7. III 1335. год., а који гласи:

*Die VII. mensis martii. Ego Marcus, filius condam Marci de Gugello de Ragusio, concordor cum Micho Buchie de Catharo facere eidem et dare paratas quatuor balconatas duarum columnarum, quamlibet ampliozem uno palmo illa sua de mare, pro perperis XII Venetorum quamlibet. Item alias quatour unius columnne quamlibet pro perperis quinque Venetorum. Item balconcellos decem pro perperis quatuor cum dimidio Venetorum pro qualibet, sicut fuit ille Triphonis Buchie. Insuper obligor dicto Micho fideliter laborare et seruire pro duodecim perperis de cruce mense quolibet laboratorio. Item sibi facere unam fenestram, sicut illa Medosii in forntata platee, et ampliozem ipsa uno palmo, pro perperis duodecim Venetorum. Et ego quod tenear sibi dare lapides de Corcola de salinis usque ad Pasca proxime venturum . . .”*⁸⁵

Исте године, 6. маја, поново се име Трипе Буће помиње у уговору у којем се он „обавезује Јунију Качић и његову сину Николи, да ће опет подићи зид, који је о крај његове куће срушио, да се Јуније може на њ прислонити до становите мјере; ако ову пређе, мора му платити половицу зида по процјени двају мајстора, али ни у којем случају не смије градити кућу вишу од Трипунове“.⁸⁶

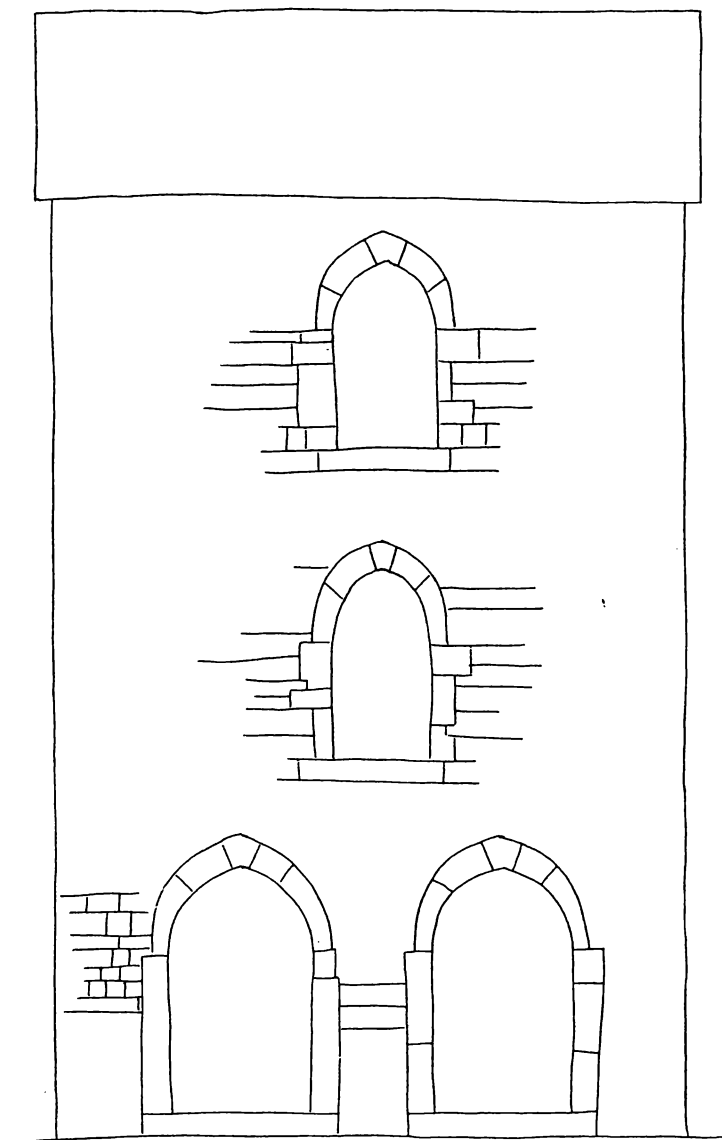
Проширивање првобитне куће Трипа Буће ишло је према југу. Овој фази припадају објекти 323 и 322, који су у каснијим преградњама претрпели највеће измене. Зидање је у приземљу изведено издуженим тесаницима, постављеним у правилне хоризонталне редове са прецизно изведеним спојницама. Кавдери камена на спрату имају косе бразде и веома уске спојнице малтера. Елементи прозорског отвора (допрозорник с базом и капителом), сачувани на првом спрату западне фасаде, као и више фрагмената пластике пронађених на локалитету (делови кордон венца, лучног дела и стубића вишеделног прозора), потврђују постојање двојних и тројних прозора, оних који су послужили као узор Михи Бући. Чини

83 A. Mayer, „Monimenta Catarensiae“, Зареп 1951, 165.

84 Истраживања на зградама 323–324 организовао је Општински завод за заштиту споменика културе Котор, а руководилац радова била је арх. Зорица Чубровић.

85 A. Mayer, н. д., 1198.

86 A. Mayer, н. д., 1255.

Објект 323 – реконструкција источне фасаде

се да је оправдана претпоставка да су прозори имали изглед раноготичких отвора, односно да су изгледали као након земљотреса откривене две зазидане бифоре на јужном зиду зграде Бискупије.⁸⁷ Две бифоре имају равне допрозорнике са једноставно профилисаним базама и полукапителима. Капител на стубићима је такође једноставне обраде и једини декоративни мотив је жиона на рабош која уоквирује преломљени лук отвора са спољашње и унутрашње стране.⁸⁸ Прозори припадају некадашњој палати Медоша Драго, која се помиње у уговору Миха Буђе. Кућу је Бискупији, у свом тестаменту од 3. IV 1333. године, поклонила Медошева кћерка Јелена.⁸⁹

Нема сачуваних извора који би потврдили да се на кући Трипа Буђе радило и после његове смрти, 1351. године. Међутим, истраживања потврђују да је, вероватно крајем средњег века, зграда добила неке репрезентативне архитектонске елементе који су допринели њеној монументалности. У саставу барокних преградњи на згради пронађени су касноготички обрађени допрозорници са тордираним ужетом и лозицом. Овој фази припада и фрагмент тордираног ужета, секундарно употребљен као потпрозорник на спрату куће 324. Висока занатска израда ових елемената, какви се не налазе више нигде у граду, допушта могућност претпоставке да су прозори рад дубровачких мајстора. Знамо да је једна од Трипове две дубровачке куће била у секстерију св. Николе.⁹⁰ Његова четири сина, који су били ожењени Дубровчанкама и имали статус дубровачких грађана, повремено су такође боравили у својим кућама у Дубровнику. Претпостављамо да су њихови наследници ангажовали неког од дубровачких клесара за израду прозора када су, вероватно у другој половини XV века, обнављали кућу коју су наследили од Трипуна Буђе. Можда им је као узор послужила касноготичка кућа на Пријеком чији су прозори и балкон украшени истим мотивом лозице, а велики портал оивичен тордираним ужетом.

За већину стамбених зграда зиданих у XIV веку није могуће уз помоћ оскудних извора извршити прецизно датовање, као ни одредити њихове

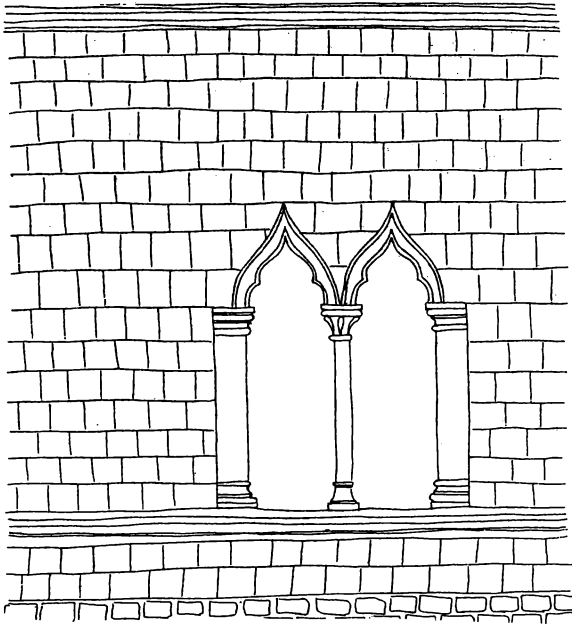
⁸⁷ Предлог реконструкције прозора дала је арх. Зорица Чубровић у Извештају о истраживањима објекта 323 и 324, Општински завод за заштиту споменика културе, Котор, јун 1986. године.

⁸⁸ На згради Бискупије постоје на северном зиду два једноставна, сада зазидана прозора. Изведени су невешто тако што је од издужених тесаних склопљен неправилан преломљен лук, а непрецизно је изведен и потпрозорник. Вероватно су ово првобитни прозори са куће Медоша Драго, што је још једна потврда да је било уобичајено надограђивање већ постојећих кућа.

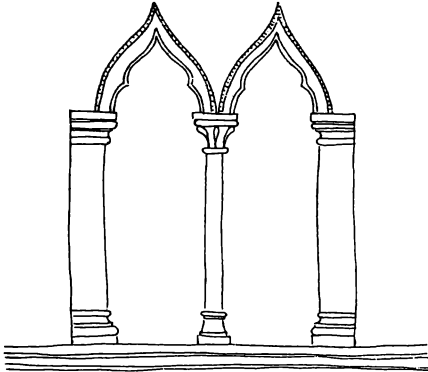
⁸⁹ А. Мауер, н. д., 1132.

⁹⁰ М. Нанић, н. д., 29.

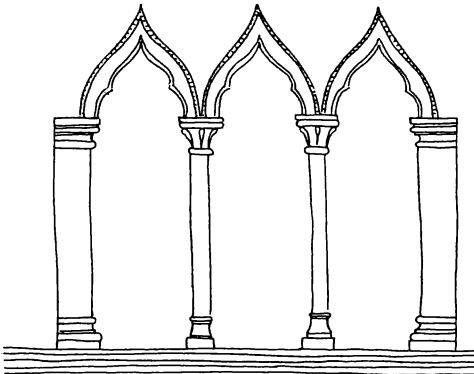
Иргмард Махнкен, „О дубровачким властелинским родовима и њиховој политичкој улози у XIV веку“, Историјски гласник 2, Београд, 1955, на страни 162 каже „да су везе Вучића са Дубровником у XIV веку биле тако многоструке и тесне, да су они били у то време можда у тешњим родбинским везама са дубровачким неголи са которским властеоским родовима“.

Објект 324:
Реконструкција зида
и бифоре на
I сирају источног фасаде

Објект 322:
Реконструкција бифоре
и трифоре на
западној фасади

власнике и градитеље. На основу оштећеног грба на згради бр. 418, у близини цркве св. Ане, наводи се да је њен власник била породица Орсо.⁹¹

На северној фасади, која има ознаке средњовековног градитељства, јасно се уочавају две фазе зидања.

Првобитно је над уличним пролазом подигнута једносратница. Временом је пролаз зазидан, а остао је видљив траг преломљеног лука на источном делу фасаде. У истом нивоу су и остаци једноставног прозора који је завршен српастим луком, а допрозорници и капители су отучени. Начин градње и, нарочито, употреба српастог лука упућују на закључак да је зграда зидана у првој половини XIV века.

Делимично очуван кордонски венац одваја горњи спрат, на којем се налазе два једноделна прозора. Они су сада равно завршени, али се у зиду виде остаци некадашњег завршетка у облику преломљеног лука. Равни допрозорници имају једноставне капители завршене мотивом жиоке на рабош. У доњој зони прозора су конзоле у облику повијеног листа, а уз горњу ивицу карактеристичне перфориране конзоле. При датовању горњег спрата треба узети у обзир изглед кордонског венца који наговештава ренесансу, односно другу половину XV века. То што су прозори једноставне израде у време када се раде они са много богатијом декорацијом, значи можда да су власници били скромнијих материјалних могућности. На касније градитељство упућује и начин зидања. Користе се добро обрађени тесаници приближно једнаке величине. Сада уочиве спојнице малтера резултат су каснијих преправки на згради.

Протовестијар цара Душана, Никола Бућа, сигурно је имао својих палата у Котору, али о њиховом изгледу не знамо поуздано ништа. По традицији се његово име веже у кућу од које је сачуван један део зида који се налази између кућа 462 и 465.⁹² Да ова атрибуција није тачна, сведочи породични грб који најчешће служи као поуздан ослонац при одређивању власништва. Такође, сачувани прозори нису могли бити изведени пре друге половине XV века, а Никола Бућа је живео у XIV веку. Ипак, свакако да је палата припадала неком угледном грађанину, јер се и на основу сачуваног фрагмента зида може судити о њеној раскоши.

На узаном зиду очуван је, у висини првог спрата, висок једноделни прозор. Капители допрозорника и поље изнад преломљеног лука отвора украшени су рељефним лишћем. Уз сам врх прозора су два мала четворолисна отвора отпочена профилисаним каменим прстеновима, што је, као и мотив лишћа, карактеристика касноготичке архитектонске декорације. Исте стилске одлике има и бифора коју од доњег спрата деле само три реда тесаника, брижљиво обрађених и постављених у правилне

91 Ј. Мартиновић, „Градитељска дјелатност у Котору прве половине XIV вијека“, Годишњак Поморског музеја XXXIII–XXXIV, Котор 1985–1986, 32.

92 Најопсежнији рад о градитељству Котора у којем је обухваћено и готично профано градитељство јесте рад Ц. Фисковића, н. д., 84–97, и В. Ј. Ђурића у: Историја Црне Горе, књ. II, том II, Титоград 1970, 513–515.

горизонталне редове. На капителима колонете и допрозорника бифоре понавља се исти мотив као на доњем прозору. У горњем пољу прозора је грб са представљеним пропетим вуком.

Два прозора који се налазе на кући обележеној бројем 483 нису овде *in situ* него су пренети са неке од палата породице Драго зидане у XV веку.⁹³ Прозори имају отвор завршен преломљеним троделним луком. На горњем делу поља, које уоквирује отвор, су по два грба породице Драго – представе змајева у пропињању. Равни допрозорници завршени су капителима са декорацијом у виду стилизованог лишћа. У висини капитела су перфориране конзоле.

Претпоставља се да је зграда бр. 484 некада припадала породици Друшко.⁹⁴ И поред тога што се на фасадама виде трагови више преградњи, уочљиве су карактеристике касноготичког стила у коришћењу добро обрађених тесаника камена приближно једнаке величине. У облику отвора виде се наговештаји ренесанских схватања. Прозор на првом спрату има раван натпрозорник украшен мотивом жиоке на рабош. Исти мотив је коришћен и за декорацију лука који је постављен над натпрозорником, као и за капителе допрозорника. Уз доњу ивицу прозора су конзоле у виду лављих глава.

Горњи спрат има нешто једноставнији прозор. Његов натпрозорник такође је раван, али без декоративних елемената. Капители допрозорника су једнаки као и на првом спрату, а конзоле које подржавају прозор су у облику стилизованог листа. Уз горњу ивицу су перфориране конзоле.

За разлику од ове, западне фасаде, прозори на северном зиду грађевине су временом измењени и од првобитне декорације имају само лучно постављен мотив жиоке на рабош изнад равних натпрозорника.

Када се говори о позносредњовековном градитељству у Котору, увек се истиче лепота портала који се налази на палати (број зграде 364) која је некада припадала породици Бизанти.⁹⁵ Многи чланови ове племићне породице истакли су се у доба хуманизма и ренесансе својим образовањем. Међу њима било је и овенчаних песника, а њихове књиге обележаване су породичним грбом, који је делимично очуван и на порталу.

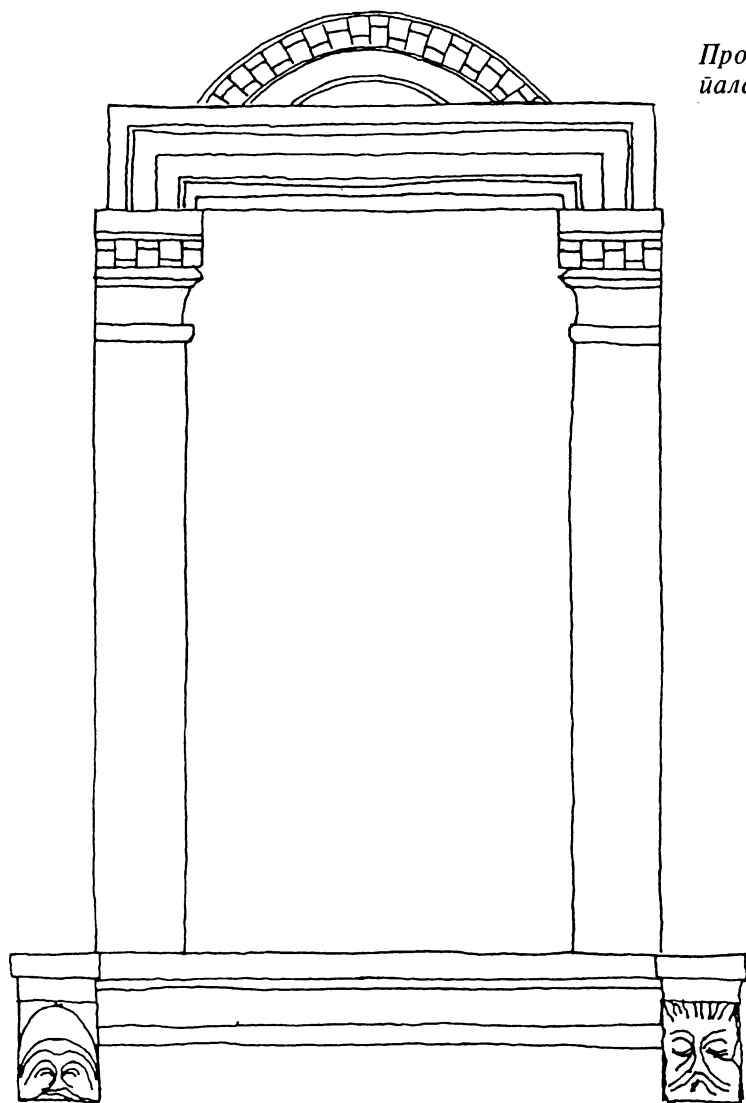
Дом Бизантијевих зидан је крајем XV века, а портал је једини очуван део грађевине из тог времена. Све друго на згради временом је, мењајући власнике, мењало и изглед, тако да данас не знамо како је палата изгледала, али судећи по декорацији улазних врата била је једна од лепших у граду.

На порталу равни довратници имају полукапителе са укомпонованим представама лавова у пропињању. Лево и десно од надвратника су фигуре нагих дечака у чучећем положају. Они, попут атланата, леђима држе кошаре из којих полази ренесансни камени венац уплетен од лишћа ловора, хрста и винове лозе. Венац опасује пространо правоугаоно поље у којем је лунета, преломљена у темену. Централно

93 Ц. Фисковић, н. д., 87.

94 Ц. Фисковић, исто.

95 Ц. Фисковић, н. д., 86 и В. Ј. Ђурић, н. д., 514.

*Прозори на
палаћи Друшко*

место у лунети има фигура пантера ослоњеног на стражње ноге. На глави има високу нацигу са лављом главом на врху. Десном шапом пантер држи штит са грбом породице Бизанти. Остало поље лунете покрива бујно лишће касне готике. Највиши део портала заузимају анђели у лету, изведени у пуној пластици.

Зграда бр. 458 у непосредној близини тзв. палате Бућа⁹⁶ подигнута је на преласку из XV у XVI век и носи одлике двају стилова, готичког и

96 Ц. Фисковић, н. д., 87 и В. Ј. Ђурић, н. д., 513.

ренесансног. Данас је то једносратница, али на основу података из литературе и сачуваних фотографија знамо да је имала два спрата. Горњи део зграде је порушен, а међуспратна конструкција и читава унутрашњост имају нови изглед. Зидови су рађени од добро обрађених тесаника поређаних у правилне хоризонталне редове. Позном средњем веку припада ренесансни портал у приземљу са лунетом у којој је рељефна представа сунца са Христовим иницијалима. На првом спрату су два прозора (бифора и монофора) постављени непосредно један уз други. Карактеристичну декорацију има бифора, са елементима готике на капителима допрозорника (мотив жиоке на рабош) и елементима ренесансе у обради стубића који има базу и капител украшен флоралним елементима. Једноделни прозор конципиран је готички, изгледа онако како изгледају прозори на палатама породице Драго или прозор на спрату тзв. Буђе.

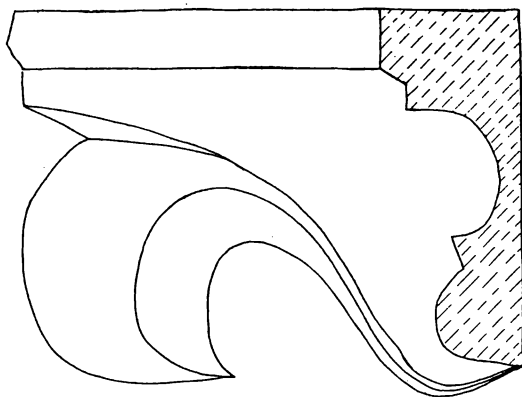
Которским статутом било је још 1316. године забрањено подизање кућа над сводовима изнад улица. Изузетно, уз писмену дозволу Општине, могло се прекршити правило. То што су чланови породице Драго сазидали такву палату у близини цркве Св. Трипуна сведочи о утицају и значају ове старе которске породице. На кући бр. 335 сачувани су грбови ове породице уклесани на прозорима и на капителима који носе свод изнад уличног пролаза.⁹⁷ Мада преграђивана, рестаурисана и прилагођена новој намени, палата је сачувала неправилан облик основе који је последица прилагођавања архитектуре скученом простору у граду. Зидови старе двоспратнице изведени су од добро обрађеног камена, са глатким чеоним површинама, који је ређан у хоризонталне редове приближно једнаке висине. Два прифлисана подеона венца деле зграду у хоризонталне зоне, а постављени су у висини доње ивице прозора првог и другог спрата. Најнижи део зграде чини улични пролаз чији свод од сиге, подељен на три крстава свода, носи осам конзола у облику полукапитела са украсом у облику лишћа.

На страни окренутој од трга пред катедралом сачувани су по један прозор на првом и другом спрату. Једноделни насноготички прозор са тролисним преломљеним луком је првобитан. Обухваћен је правоугаоним пољем, у чијим су угловима грбови породице Драго. У доњем делу прозор има испуст који носе конзоле у облику лављих глава. Карактеристичне префориране конзоле налазе се уз горњу ивицу отвора.⁹⁸

Прочеље има на првом спрату прозор ренесансног стила. Плочу на његовом доњем делу носе три конзоле у облику лављих глава, а изнад профилисаног оквира је забат са рељефом анђела са Христовим иницијалима. На другом спрату је раскошна бифора необичног облика, рађена у готичкоренесансном стилу. Због зазиђивања доњег дела прозор

97 Ц. Фисковић, н. д., 87 и В. Ј. Ђурић, н. д., 513.

98 На северној фасади, која је саграђена у XIX веку, пронађени су трагови оригиналних насноготичких прозора. Монофоре и једна трифора рестаурисани су по аналогјама са саме палате и других објеката у граду.

Палаша Драјо – конзола истог монофоре на северозајадној фасади

је изгубио од првобитне лепоте, али оно што га издваја јесте његов горњи део, односно необични „висећи“ лукови.

Најбоље очувана палата једне которске породице из времена готичког градитељства налази се на Прчању. Захваљујући томе што на њој нису вршене веће преградње, она представља заправо најбоље очувану профану грађевину која има сва обележја касносредњовековне градње у Котору. Зграда је позната као палата „Три сестре“. Њено име везано је за легенду, јер је необичан изглед pročеља са три забата наводио на различита тумачења о намени зграде и њеним давним становницима.⁹⁹

Писаних података, на основу којих би се могла реконструисати историја грађења ове палате, нема сачуваних. На основу архитектонских особености и података да се ово место крајем XIV и почетком XV века назива „Vila trium sororum“, сматра се да је зграда настала на почетку XV века.¹⁰⁰ Судајући по грбовима на прозорима, у којима је представа стилизованог љиљана, вероватно да је припадала породици Бућа. Била је њихов летњиковац уз који је дозидана и капела посвећена св. Јерониму.

Правоугаони простор основе зграде био је издељен на неколико већих просторија које су у приземљу и на спрату биле засведене бачвастим сводовима. Готички су биле обрађене конзоле које су носиле међуспратну конструкцију. И поред делимично измењене унутрашњости и спољашњости, још су на палати, нарочито на њеној источној фасади, видни елементи готичког градитељства. Трочлана фасада, завршена са три забата, имала је некада три репрезентативна отвора који су водили на три

⁹⁹ О палати и легенди која се уз њу везује писали су Н. Луковић, „Прчањ“, Котор 1937, 344–349; Исти, „Бока Которска“, Цетиње 1951, 186; Иван Здравковић, „Палата 'Три сестре' у Прчању“, Стварање 1–2, Цетиње 1952, 59–63; Зоран Петровић, „Палата 'Три сестре' у Прчању“, Анали Хисторијског института ЈАЗУ, Дубровник 1954, 473–479; В. Ј. Ђурић, н. д., 514.

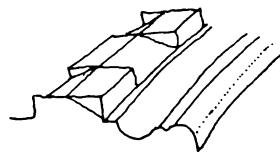
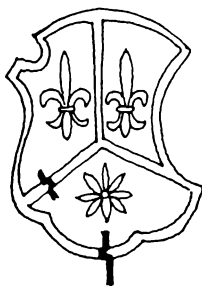
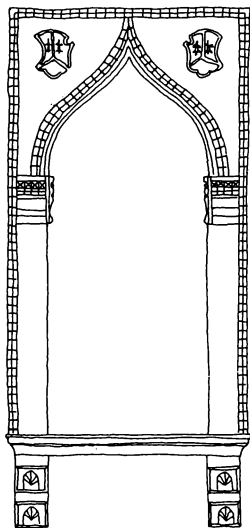
¹⁰⁰ И. Здравковић, н. д., 59.

балкона. Остали су сачувани јужни и северни отвор – делимично, односно потпуно зазидани. Отвори имају готичку декорацију. Завршени су преломљеним луком који је украшен мотивом жиоке на рабош. Исти мотив понавља се и на капителима допрозорника, као и на рубу правоугаоног поља који уоквирује прозоре. У врховима ових поља налазе се грбови породице Бућа. Од отвора који се налазе под самим кровом, из времена градње је само онај у јужном делу грађевине који је завршен преломљеним луком.

Уз северну страну зграде назване „Три сестре“ дозидана је породична капела. Чини је једнобродан простор засведен високим преломљеним сводом. Исти свод је и над правоугаоном апсидом. Прозори отворени на западној и северној страни су полукружно завршени. На источној фасади је камени рељефни знак у којем су урезани Христови иницијали. Капела је рађена од прецизно обрађених тесаника слаганих у правилне редове, за разлику од палате која је рађена од нешто лошије обрађеног камена.

Палаћа „Три сестре“ – источна фасада

*Палаћа „Три сестре“
– прозор на источној фасади*

Концепције простора и структуре

Сачувани црквени споменици и профане грађевине у Котору само су фрагментарна слика онога што знамо да се у време XIV, XV и почетка XVI века зидало и да је имало обележје готичног стила.

Материјални остаци и нови резултати до којих се дошло при обнови града након земљотреса 1979. године поклапају се са опажањем професора Кораћа о елементима плана романо-готичких грађевина. „Конципирање плана сакралних грађевина кретало се у распону који обележавају традиционална решења, одомаћена у локалним оквирима, и нови типови плана које доносе монашки проповедачки редови из својих центара у Италији.“¹⁰¹

Све цркве на подручју Котора, зидане у периоду готичног градитељства, једнобродне су. Јављају се у две варијанте, са полукружном и правоугаоном апсидом. Полукружну апсиду имају градске цркве, капеле и група сеоских цркава. Црква фрањевачног манастира, како је то било уобичајено на грађевинама овог реда, има правоугаоно завршен олтарски простор.

¹⁰¹ Војислав Кораћ, „Градитељска школа Поморја“, Београд, 1965.

О елементима плана готичних сакралних објеката у Котору до недавно се могло говорити углавном на основу аналогија. Међутим, захваљујући пре свега важним открићима делова цркве Св. Николе Морнара и темеља цркве Св. Јакова од Лође, потврђује се „утисак да је, у Котору, под утицајем св. Луке и св. Марије, једнобродна грађевина, засведена, са пиластрима изнутра, са ојачавајућим и бочним луковима, подељена на три травеја, остала неко време омиљена схема за грађење мањих монашких и самосталних цркава“.¹⁰²

Породичне капеле и цркве које су которски грађани подизали на својим сеоским имањима имале су једноставну основу сведену на правоугаони наос и полукружну апсиду на истоку.

И градске и сеоске цркве овог времена имале су звоник типа „на преслицу“ који је подизан на западном фронтону изнад главних улазних врата.

Посебна обележја имала је црква фрањевачког манастира. Истраживања су потврдила да поседује све оне елементе које цркве проповедничког реда подразумевају. Олтарски простор смештен је у правоугаоној апсиди на истоку. Наос је једноставна правоугаона просторија од које је пространи хор одвојен парапетном преградом. Функцију сакристије имала је капела Св. Катарине.

Мало је остатака стамбене архитектуре из XIV века, из времена снажног успона града када је Котор био у оквиру српске државе. Међутим, на основу фрагмената и на основу архивске грађе, добијамо слику континуиране грађевинске делатности. Број сачуваних палата из XV и почетка XVI века је мали. Било их је, судећи по писаним изворима, много више. Страдале су највише у земљотресима и временом су преиначаване, тако да нам не могу пружити потпуну слику о томе како су првобитно конципиране и како су конструисани поједини њихови делови. Можемо о њима говорити на основу упоређивања са много боље сачуваним дубровачким палатама на које су се которске угледале, као и на основу података сачуваних у грађевинским уговорима из оног времена.

Средњовековна палата, приватни дом или грађевина друштвеног значаја, имала је најчешће правоугаону основу. Често је она неправилног облика, са зидовима који нису паралелни, јер је било неопходно максимално коришћење простора и прилагођавање терену. Карактеристично је да су монументалне грађевине зидане током дужих временских периода и последица тога су компликоване неправилне основе многих објеката.

Палате из XIV и XV века су вишеспратнице. Имају приземље, један, а често два или три спрата, што је зависило од богатства власника уколико се радило о стамбеној згради, или од значаја грађевине када се радило о објекту јавног карактера.

У приземљу зграде најчешће се налазила коноба, у коју се широким отвором улазило директно с улице. Пространо приземље је могло бити

¹⁰² Војислав Њораћ, „О монументалној архитектури средњовековног Котора“, Споменик САН СУ, Београд, 1956, 147–163.

искоришћено и као радионица или продавница. На оваквим су зградама постојала онда два или три велика портала. Прозорски отвори у приземљу су мали и често заштићени гвозденим решеткама.

Горњи спратови служили су за становање. До њих су водиле степенице – дрвене, уколико су у самој кући, а камене када су споља призидане уз фасаду. На првом спрату је била кухиња, соба за спавање и собе за пријем. Репрезентативније палате имале су велику дворану на једном од спратова, која није била издељена преградним зидовима као остале просторије. У зидовима ових просторија постојао је камени намештај – поред камина ту су се налазиле полице и камена седишта. Унутрашњост спратова била је осветљена захваљујући великим отворима у виду вишеделних прозора који су били често богато украшени.

Просторна концепција грађевина које су имале друштвену намену, није се битно разликовала од организације простора у стамбеним кућама.

Као што је било уобичајено у средњем веку, и зидови которских грађевина рађени су тако што су лице и унутрашња страна облагани тесаницима, а језгро је испуњавано комадима стинијег и ломљеног камена. Употребљавани тесаници пажљиво су обрађивани, нарочито на чеоној страни. За градитељство раног XIV века употребљавани су брижљиво обрађени кавдери камена, који су слагани у хоризонталне редове. Пазило се увек да висина камена у једном реду буде једнака, док је дужина могла бити различита. У каснијим фазама готичког градитељства води се рачуна да сви тесаници буду приближно исте величине.

Зид је, нарочито на световним грађевинама, могао бити изведен као потпуно равна вертикална површина. Фасаде се касније деле венцима у хоризонталне зоне, које формирају спрат као засебну целину која одговара унутрашњој хоризонталној подели зграде. Конструктивни зидови на црквеним грађевинама ојачавани су пиластрима, који су имали, пре свега, конструктивну, али и декоративну функцију.

Иако дебљина зидова није била прецизирана, на градским црквама она је најчешће износила две стопе, односно око 60 см. Такође је и профано градитељство често употребљавало исту меру за зидну дебљину, мада су овде чешће различите дебљине које су зависиле, пре свега, од намене грађевине и од њене висине.

Облик и величина отвора на грађевинама мењали су се за дуго време трајања готичког стила у Нотору. Њихов изглед био је условљен наменом и значајем грађевине, као и материјалним положајем наручиоца градње. Конструкција оквира прозора и врата била је камена и посебна пажња поклањана је изради оквира, надвратника и горњих делова прозора који носе велика оптерећења зидова.

У XIV, XV и првој половини XVI века зидало се искључиво од камена. Најраширенија је била употреба кречњака. У Нотору га је било доброг квалитета, у непосредној околини града. При изради зидова користи се кречњак у облику добро обрађених паралелоипеда. Када је кречњак коришћен у специјалне сврхе, за извођење сводова и лукова и других

архитектонских елемената, специјално је обрађиван и добијао је облик који одговара намени.

Елементи архитектонске декорације, нарочито код репрезентативних палата, извођени су од белог камена који се овде, као и у остале далматинске градове, увози са Корчуле. Са Корчуле су допремани и већ урађена врата, прозори и зидни венци.

На которским споменицима и сада се види да је често коришћен црвени камен из Лепетана и Каменара. На црквама су од њега рађени пиластри, слепи лукови, елементи прозора, ребра која ојачавају свод. У профаном градитељству ређа је употреба овог камена, али су после земљотреса пронађени трагови подеоних венаца израђених од црвеног камена. Због својих квалитета, пре свега због изузетне чврстине, камен из бококторских каменолома користио се углавном за попличавање важнијих тргова у граду, али се у ове сврхе често и извозио.

Сачувани уговори потврђују да се креч производио у околини града, где је у средњем веку забележено постојање великог броја кречана.

Кречњак је био основни материјал при грађењу сводних конструкција. У готичка времена, разумљиво, најчешћи је преломљени лук, односно свод, мада се и даље, нарочито код пресвођавања већих простора, користи полуобличасти, односно бачвасти свод. Преломљени свод са ребрима карактеристичан је само за мање просторе, пре свега апсиде.

Међуспратне конструкције (у стамбеним грађевинама) нису очуване. По остацима се види да су се дрвене греде ослањале на конструкционе зидове преко конзола.

Кровови су највише били изложени утицају времена и нису сачувани у првобитном стању. Из извора знамо да је дрвена кровна конструкција стављана изнад мањих засведених простора, али и над већим просторима који су имали конструкцију крова на две или четири воде. Око добављања дрвене грађе за кровне и међуспратне конструкције старали су се мајстори—предузимачи послова, који су већ спремљену грађу доносили на градилиште.

Забележено је и коришћење најбољег кровног покривача, олова, који је ипак коришћен само изузетно, због високе цене.¹⁰³

Мајстори

Градитељи и клесари средњовековног Котора обогатили су град знатним бројем црква, домова угледних људи и јавних грађевина. Захваљујући архивским списима пратимо пораст градитељске делатности

¹⁰³ О концепцији простора и структури црвених грађевина на овом подручју најопширније је писао В. Кораћ у „Грађевинска школа Поморја“.

О профаном градитељству на основу материјалних остатака мало се зна. Податке добијамо упоређујући дубровачко и барско градитељство овог доба са оним у Котору. О томе су писали Цвито Фисковић у више наврата и Ђ. Бошковић, „Стари Бар“, Београд 1962.

у првој половини XIV века. Она је наставак активности која се развила у претходним вековима када је Котор, крајем XII и почетком XIII века, био главно исходиште мајстора који одлазе на рад у Рашку.¹⁰⁴ У то време они имају формиране радионице чији су мајстори и у самом граду оставили значајна дела.

Бројност занатлија грађевинске струке у писаним изворима XIV века такође показује и да су остварења из XV века настајала као производ постепеног развоја зачетог у старије доба.

Грађевински уговори пружају мноштво интересантних података, и поред тога што нису утврђена ни препозната дела појединих мајстора који се у њима спомињу. Међутим, могуће је, њиховим ишчитавањем и упоређивањем са материјалним остацима, уочити одређене целине на којима су радили мајстори једне радионице или мајстори који су стекли слично образовање.¹⁰⁵ У овом смислу интересант је уговор који је которски уважени грађанин Михо Бућа склопио марта 1335. године са Марком Гугело из Дубровника.¹⁰⁶ Између осталог, уговором се прецизира да је мајстор обавезан да изради четири трифоре, четири бифоре и десет монофора који ће бити исти као отвори на кући Трипуна Буће. У новембру 1335. године Лука Палмин Бене склапа уговор са зидаром Марком, сином Марина Гого из Дубровника. У уговору, у којем се прецизно наводе сви детаљи везани за градњу, каже се: „Que balconate et fenestre sint de lapidibus Corcolensibus preter duas fenestras a latere Amorelli per omnia similes balconatis domus Micho Buchie a latere civitatis“.¹⁰⁷

Може се претпоставити да је у граду у трећој и четвртој деценији XIV века подигнуто неколико приватних палата које су све имале на исти или сличан начин изведене прозоре, онакве какве је на свом дому имао Трипо Бућа. С обзиром да је Трипо Бућа до 1326. године живео у Дубровнику и да су мајстори у поменутом два уговора Дубровчани, могуће је да је предлажак за израду двојних и тројних прозора донет из тога града, с којим је Котор и иначе одржавао тесне уметничке везе. По моди онога времена, образац је понављан на више кућа. У овом случају чак знамо и како су изгледали ти прозори, јер су истраживања потврдила постојање вишеделних отвора на кући Трипа Буће, а сачувани архивски подаци о кући Медоша Драго (поменутог у уговору Миха Буће) потврђују да се ради о згради садашње Бискупије на којој су након земљотреса откривена два прозора раноготичког стила.

Из наведених, и низа других уговора, очито је да постоји стална сарадња између наручилаца и извођача радова. Тежња грађана да се делови њихових кућа израде према већ постојећим архитектонским решењима у граду била је уобичајена и доприносила је у многа

¹⁰⁴ Војислав Кораћ, „Рад једне групе мајстора градитеља у Рашкој у XIII веку“, Глас СССXXXIV САНУ, књ. 4, Београд 1983, 23.

¹⁰⁵ Војислав Кораћ, „Градитељска школа Поморја“, Београд 1965, 155.

¹⁰⁶ A. Mayer, „Monumenta Cattarensia“

¹⁰⁷ A. Mayer.

стварању складне градске целине.¹⁰⁸ Добро познавање послова око уговарања градње и ангажовања проверених мајстора, показали су которски угледници, које су стога као посреднике често ангажовали чланови српских владарских кућа.¹⁰⁹ Важност тог њиховог предузетништва истакао је професор Ђурић: „Природно је, а то ће идућа изучавања само потврђивати, да су високе личности српског друштва, са двора и из редова великодостојника, биле она снага која је стварала уметничке програме и представљала јемство за континуитет и јединство концепција, док су уметници, својим радом и знањем, обликовали идеје поручилаца, дајући свој стилски печат уметничким делима“.¹¹⁰

Посредници за градове у самом Котору ангажовани су онда када се на градилиште доводио мајстор за којег се до тада у граду није знало, и за којег је онда требало да гарантује неко ко је његов рад познавао.¹¹¹

Потписници грађевинских уговора најчешће су била приватна лица, грађани који су подизали нови или проширивали и украшавали већ постојећи дом. Међутим, као поручиоци се појављују и чланови градске управе. Ових уговора је мање, јер није било потребе да се при ованком склапању посла иде пред суд. У судско-нотарским списима XIV века једино је забележено да су мајстори Дражоје и Милче децембра 1336. године прихватили: да саграде „unum pontem lapideum super pottocum and Suranam“.¹¹²

Труд наручилаца и предузимача био је знатно олакшан тиме што су у XIV веку постојале групе мајстора које су се бавиле одређеном врстом посла, односно које су биле специјализоване за поједине радове у грађевинарству.

Најчешћи назив за занатлију грађевинске струке у средњовековним документима јесте *petrarius*. Ређе се користи *murator* а назив *lapicidae* срећемо у документима XV века. На основу заједничког назива није могуће утврдити специјалност појединог од мајстора, него то утврђујемо на основу самих уговора. Градитељи су били мајстори који су зидали темеље, зидове и делове зграда, а клесари су, према посебним уговорима, клесали камене украсе, декорацију отвора, конзоле, профилисане венце.¹¹³

Уз градитеље и клесаре, извори наводе и дрводеље, који су такође имали важну улогу при покривању цркава и приватних зграда оловом, као и

108 Н. д., I, 538.

109 В. Ј. Ђурић, „Дубровачки градитељи у Србији средњег века“, Зборник за ликовне уметности 3, Нови Сад 1967, 101.

110 В. Ј. Ђурић, н. д., 103.

111 А. Mayer,

112 А. Mayer,

113 На неколико места у нотарским књигама се спомињу Дражоје и Милче *petrarii* соји којима је, судећи по садржају уговора, специјалност била градитељство.

Много је више уговора између наручилаца и израђивача каменог украса, односно клесара.

приликом унутрашњег опремања грађевина намењених становању.¹¹⁴

Вишегодишње учење шегрта грађевинске струке (од 4 до 11 година) обављало се у некој од постојећих градских радионица. На рад и обуку код мајстора се ступа пошто се назначе у уговору међусобне обавезе. Оне су у свим уговорима истоветне – мајстор се обавезује да ће учити свог штићеника вештини посла, а на крају му дати потребан алат. Ученик ће у свему слушати учитеља, радиће вредно и неће бежати. Након завршеног учења занатлија је најчешће остајао у граду, као осамостаљен мајстор или помоћник. Ретко су се враћали у родни крај, јер су то углавном младићи са села, у којима није било посла за мајсторе њихове струке. Иако су доприносили сталном повећању броја градитеља, ипак су ови завршени ученици утицали и на дуго трајање већ устаљених облика, јер су као становници мањих средина били непријемчиви за новине. Тако можемо рећи да се у Котору локални облици градитељства, између осталог, дуго задржавају и захваљујући овим мајсторима који се формирају из реда сеоског становништва.

Много је био важнији за увођење нових стилских и типолошких особености боравак у Котору водећих градитеља и клесара из Дубровника и других далматинских градова. Истражујући далматинске архиве, Цвито Фисковић је створио најцеловитију слику кретања ових мајстора.¹¹⁵

Време готике у Котору

Време трајања готичког стила у Котору обухвата дуг период – од самог краја XIII до почетка XVI века. Најраније овај стил продира у писмо.¹¹⁶ О изгледу слова и елементима новог стила у скрипторијама Далмације писао је опширно Виктор Новак: „... Скриптори одједном показују одређено настојање да пре свега сужавају пропорционално заобљена слова, да продужавају и стешњавају облик слова, да истичу најпре незнатно а онда све изразитије оштрине на врху и на дну слова која имају обрине. На крају појавиће се потпуно преламање лукова и на бочним странама слова. С овим упоредо се појављује и рашчлањење врхова слова са продуженим осима те поврх свега изразито збијање слова једно уз друго толико да је то почело личити утискивању слова једно у друго...“¹¹⁷

Брзом ширењу новог писма допринела је пре свега разграната мрежа европских универзитета чији ученици шире нови тип слова од XII

¹¹⁴ Рад најпознатије которске породице дрводеља, чији је власник био *Johanes de la Vesna* а потом његов син *Nikola*, реконструисао је Војислав Ј. Ђурић, н. д., 93–98.

¹¹⁵ Најпрецизније и свеобухватније је кретање далматинских мајстора градитеља у готичким вековима реконструисао Цвито Фисковић, „Први познати дубровачки градитељи“, Дубровник 1955.

¹¹⁶ Ц. Фисковић, „Први познати дубровачки градитељи“, Дубровник 1955, 55.

¹¹⁷ Виктор Новак, „Латинска палеографија“, Београд 1952, 231.

века и оно је у употреби до средине XV века. У Котору ово писмо прихватају фрањевци и доминиканци. Пре него што су утицали на појаву готике у архитектури, они су нови стил увели кроз писарску делатност, најпре у књигама, потом и на натписима рађеним у камену.¹¹⁸

„Сигурно ниједно раније латинско писмо не показује толико уску и непосредну морфолошку повезаност са архитектонским структуралним изразима, као што је то између готичке минускуле и готичког стила неке грађевине. Не треба имати много живе уобразиље да би се уочила велика сродност готово идентичних израза на разним подручјима уметничког стваралаштва, у архитектури и писму истог времена. Повезаност морфолошког стила писма са стилем у другим уметностима од XIII–XV столећа управо је најизраженија и најоучљивија. Треба се загледати само у један уметнички израђен кодекс готичке минускуле са сјајно и богато израђеним минијатурама и у фасаду неке готичке катедрале или старе готичке већнице, па да се види идентична изражајност новог стила, који се у антиподним изразима одвојио од претходног романичког. Стилско јединство писма и осталих уметности истог овог времена је несумњиво. Свакако је и стил архитектуре утицао на формирање онога у писму, те је и то један доказ више опште повезаности која се и раније у писму показивала, као и о међусобним утицајима епиграфских и рукописних тековина које потсвесно прелазе из једне области у другу“.¹¹⁹

Знања о зидном сликарству Котора из овог периода последњих година знатно су допуњена. О готичкој оријентацији у сликарству можемо говорити почев од 1331, када су „*pictores graeci*“ живописали Катедралу. Међутим, као и у црквеном градитељству, и овде дуго напоре допостоје ново и оно што је традиционално, а то су изразите везе са византијским схватањем. Значајна сликарска остварења настају у касном средњем веку, када у Котору једно време ради Ловро Маринов Добричевић, а после његовог одласка у Дубровник раде мајстори из његове радионице.

Војислав Ђурић је у свеобухватној студији о сликарству готике и ренесансе у Дубровнику посматрао ово сликарство и истовремено сликарство у Котору као целину. Објаснио је то многим узајамним везама, истоветном линијом развитка на коју је, пре свега, утицао рад мајстора. А сликарство ова два града било је, каже Ђурић, само део општих уметничких веза између Дубровника и Котора.¹²⁰

Захваљујући великим количинама сребра и злата и других метала који су у Котор допремани углавном из рудника Србије, у граду се развија златарски занат.

На основу богате грађе о которским занатлијама која се чува у Которском архиву, а коју је вредно истраживао Ристо Новијанић,

118 Н. д., 235–236.

119 Већи број таквих натписа сачуван је на надгробним плочама на гробљу уз фрањевачки самостан.

120 В. Ј. Ђурић, „Дубровачка сликарска школа“, Београд 1963.

упознајемо имена многих златара, међу којима су Обрад Десиславин и Марин Адамов.¹²¹

Највиши успон златарство у Котору, као и у Србији, доживело је у XIV и XV веку. Високи домет потврђује сребрна послаћена пала у Катедрали св. Трипуна.¹²² Израђена је између 1441–1453. године и потврђује сталан успон ове гране уметности од романо-готичног стила, до наговештаја ренесансе.

Стилски развој и хронолошки ред поклапају се у архитектури Котора више него у другим гранама уметности. Чланови истих каменарских радионица радили су и на зидању и на декорисању грађевина и тако стварали складне целине у којима су користили иста технолошка достигнућа радећи у истом материјалу.

Готика у архитектури Котора представља целину у оквиру истовремене уметности Далмације. Иако се не издваја као посебно средиште, градска архитектура има важно место за јужни део Јадрана. Ово пре свега због историјске улоге коју Котор има на размеђу два света, због предодређености да прима а онда преноси утицаје даље, на југ и у унутрашњост српских земаља. Као и у осталим већим градовима Далмације, и овде су кроз XIV век главни источници уметничких дешавања била достигнућа у градитељству Апулије и Ломбардије, потом од XV века у Млечима. Најтешње контакте Котор је ипак остваривао са нашим комунама, пре свих са Дубровником и Баром. У овим градовима очуване су грађевине или њихови делови на којима су уочљиве многе сличности.¹²³

121 Р. Ковијанић, „О мајсторима сребрне пале которске катедрале“, Старине Црне Горе III–IV, Цетиње 1956–66.

122 О златарству Котора најисцрпније је писала Бојана Радојковић, „Неке одлике которског златарства и утицај на унутрашњост земље“, Старине Црне Горе III–IV, Цетиње 1965–66.

123 Карактеристично прожимање готике и ренесансе најпотпуније је изражено на дубровачким споменицима. Необичан стилски склоп на Дивони, о којем је дуго вођена полемика због првобитних недоумица око тога да ли је грађевина продукт једног времена, има аналогија у Котору. Расправа о Дивони водила се у неколико чланака Ц. Фисковића, Л. Беритића и Љ. Карамана. То су чланци Ц. Фисковић, „Наши градитељи и кипари XV и XVI стољећа у Дубровнику“, Загреб 1947; исти, „О времену и јединствености градње дубровачке Дивоне“, Прилози повијести умјетности у Далмацији, Сплит 1953, бр. 7; исти, „При крају разговора о дубровачкој Дивони“, Прилози повијести умјетности у Далмацији, Сплит 1959; Љ. Караман, „О времену градње Дивоне у Дубровнику“, Хисторијски зборник, Загреб 1951; исти, чланак у Перистилу, Загреб 1954, св. 1; Л. Берити „Дубровачки градитељ Паскоје Миличевић“, Сплит 1948.

Архивски документи потврдили су да се ради о грађевини једног времена. Документи о подизању палате Драго у Котору нису сачувани, али се упоређивањем са дубровачком царинарницом може закључити да се ради о једновременом коришћењу при градњи елемената стила касне готике и ренесансе. Такође је Цвито Фисковић уочио сличност неколико дубровачких портала са вратима Бизантијеве палате.

У литератури се наводи да је почетак готике у архитектури Котора везан за појаву у граду просјачких редова фрањеваца и доминиканаца крајем XIII века.¹²⁴ Међутим, тачније је као временску границу означити прву половину XIV века, стога што изглед фрањевачке цркве није утицао на концепцију стила при подизању градских цркава. У тој архитектури и даље се поштује традиција, а елементи готике на црквама преузимају се преко сталних додира са градовима на обали.

У релативно дугом раздобљу од готово два столећа у којима егзистирају елементи готичког стила, издваја се фаза романоготике карактеристична за XIV век, готике за прву половину XV века и готико-ренесансе за другу половину XV и почетак XVI века.

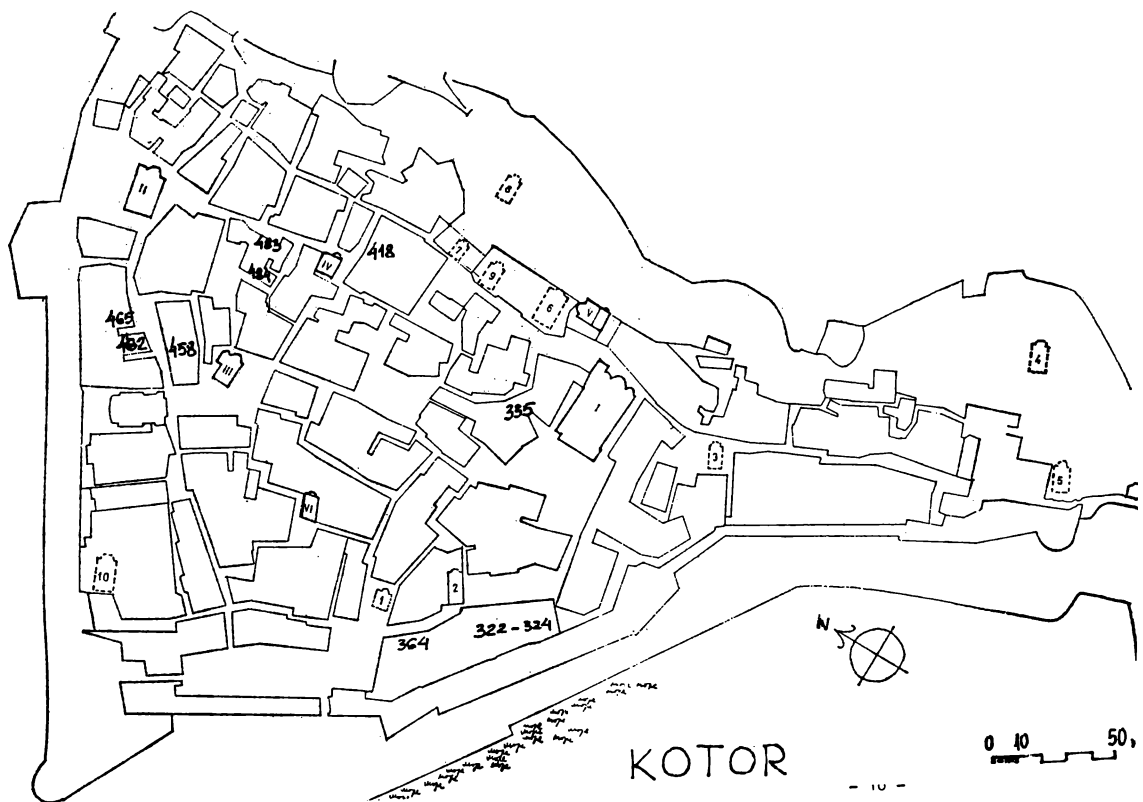
О постанку и развоју стила чија је основна карактеристина прожимање романике и готике на почетку и симбиоза готике и ренесансе при завршетку трајања стила, можемо говорити пре свега на основу профаног градитељства.

Иако данас располажемо само делом споменика или фрагмената који носе ова стилска обележја, можемо закључити да се у ондашњем Котору зидају многе раскошне палате чије је подизање користило или читавом граду или су оне биле намењене становању.

У исто време кад и Кориолан Ћипико у Трогиру, породица Папалић у Сплиту, Соркочевећи, Пуцићи и други у Дубровнику, представници племства у Бару – живели су и Которани у пространим кућама, са зрачним и осветљеним просторијама. Ови људи, којима је била блиска хуманистичка мисао, желели су домове у којима ће имати удобан живот. Водили су рачуна да простор буде функционално решен, али су велику пажњу обраћали и спољашњости зграде. Готово свака од палата постајала је архитектонско уметничко дело које потврђује да архитектама, и поред ограничења која у случају подизања домова постоје, а то су њихова сврсисходност и практичност, није спутавана креативност у замисли пројекта. Захваљујући томе, век ових грађевина није завршаван исељавањем њихових првобитних власника.

У опширној студији Ђ. Бошковића о Старом Бару обрађен је и низ средњовековних палата које са истовременим которским имају једнаке стилске одлике.

¹²⁴ Фрањевачки манастир саграђен је 1288. године, а доминиканска црква, која је порушена, подигнута је средином XIV века као задужбина протовестијара Николе Буђе.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- АЛФИРЕВИЋ Франо, „Путописи и есеји“, Загреб 1942.
- БЕЛАМАРИЋ Јошко, „Готичко распело из Котора“, Прилози повијести умјетности у Далмацији 26, Сплит 1986–87, стр. 119–155.
- БОЖАНИЋ-БЕЗИЋ Н., „Мајстори од IX до XIX стољећа у Далмацији“ 15, Сплит 1963, 224–270.
- БОЖИЋ Иван, „Которско-млетачки спорови око црвених драгоцености“, Зборник за ликовне уметности 8, Нови Сад 1972, 375–383.
- БОЖИЋ Иван, „Град и село на Зетском приморју у XV веку“, Историјски гласник Београд 1973, 63–70.
- БОШКОВИЋ Ђурђе, „Проблем урбанизације дунђанско-зетског црногорског приморја“, Историјски записи XVI, 1–2 за 1958. годину.
- БОШКОВИЋ Ђурђе, „Осврт на нека питања о градитељским везама између приморја и централних области Балкана у средњем веку“, Фисковићев зборник I, Прилози повијести умјетности у Далмацији 21, Сплит 1980, 285–289.
- ВАСИЋ Милоје, „Архитектура и скулптура у Далмацији од почетка IX до почетка XV века“, Београд 1922.
- ВАСИЉЕВИЋ Сл., „Наши стари градитељи и њихова стваралачка култура“, Зборник заштите споменика културе VI–VII, Београд 1956, 1–33.
- ВУЈИЧИЋ Рајко, „Зидно сликарство у Боки Которској и неки аспекти његове презентације“,

- Бока 18, Херцег-Нови 1986, 51–61.
- GELCICH Giuseppe. „Memorie storiche sulle Bocche di Cattoro“. Zara 1880.
- „Готика у Словенији и Хрватској“ (ИВАНЧЕВИЋ Радован, ЦЕВЦ Емилијан, ХОРВАТ Анђела, Београд–Загреб–Мостар 1984).
- ДАБИНОВИЋ А. С., „Котор под Млетачком републиком“, Загреб 1934.
- ДИНИЋ Михаило, „Крстасти грошеви“, Зборник радова Византолошког института, књ. 1, Београд 1952, 86–111.
- ДОБРОВИЋ Никола, „Урбанизам кроз векове“, Београд 1950.
- ДОБРОВИЋ Никола, „Техника урбанизма“, Београд 1957.
- ЂУРИЋ Ј. Војислав, „Српска средњовековна уметност и Запад“, Хисторијски преглед 1, Загреб 1959, 29–41.
- ЂУРИЋ Ј. Војислав, „Дубровачка сликарска школа“, Београд 1963.
- ЂУРИЋ Ј. Војислав, „Дубровачки градитељи у Србији средњег века“, Зборник за ликовне уметности 3, Нови Сад 1967.
- ЂУРИЋ Ј. Војислав, „Котор“; у Историја Црне Горе књ. II, том II, Титоград 1970, 509–531.
- ЂУРИЋ Ј., „Рашко и приморско градитељство“; у: Историја српског народа I, Београд 1981, 389–408.
- ЂУРОВИЋ Винко, „О зидинама града Котора“, Споменик САН CV, Београд 1956, 119–145.
- ЗДРАВКОВИЋ Иван, „Палата 'Три сестре' у Прчању“, Стварање 1–2, Цетиње 1952, 59–63.
- „Известило Франчишна RICCIARDI о дубровничком земљотресу од 6. IV 1667.“, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд 1924, књ. IV.
- ЈИРЕЧЕК Константин, „Историја Срба“, књ. I и II, превео и допунио Јован Радовић, Београд 1984.
- КАРАМАН Љубо, „Умјетност у Далмацији, XV и XVI вијек“, Загреб 1933.
- КАРАМАН Љубо, „Далмација кроз вјекове у историји умјетности“, Сплит 1934.
- КАРАМАН Љубо, „Есеји и чланци“, Загреб 1939.
- КАРАМАН Љубо, „Преглед умјетности у Далмацији“, Загреб 1952.
- КОВАЧЕВИЋ Јован, „Етничка и друштвена припадност ктитора у Дукљи и Поморју од краја VIII до краја XIII века“, Историјски гласник 2, Београд 1955.
- КОВАЧЕВИЋ Јован, „Средњовековни латински натписи у Боки Которској“, Бока 5, Херцег-Нови, 1973, 35–71.
- КОВИЈАНИЋ Ристо, „Которски кнежеви у доба самосталности (1391–1420)“, Историјски записи 13, 1–2, Цетиње 1957, 143–164.
- КОВИЈАНИЋ Р. и СТЈЕПЧЕВИЋ И., „Културни живот старог Котора (XIV–XVIII вијек)“, књ. I и II, Цетиње 1957.
- КОВИЈАНИЋ Ристо, „Помени о првим библиотекама у Котору“, Зборник Матице српске за књижевност и језик, Нови Сад 1958.
- КОВИЈАНИЋ Ристо, „Которски златари прве половине XIV вијена“, Гласник Етнографског музеја I, Цетиње 1961.
- КОВИЈАНИЋ Ристо, „О мајсторима сребрне пале которске катедрале“, Старине Црне Горе III–IV, Цетиње 1956–66.
- КОВИЈАНИЋ Ристо, „Которски медаљони“, Београд 1976.
- КОВИЈАНИЋ Ристо, „Златари Котора у доба самосталности (1391–1420)“, Историјски записи књ. XXXV, 1–2, Титоград 1978.
- КОРАЋ Војислав, „Споменици средњовековне архитектуре у Боки Которској“, Споменик САН CIII, Београд 1953, 115–129.
- КОРАЋ Војислав, „О монументалној архитектури средњовековног Котора“, Споменик САН CV, Београд 1956, 147–163.
- КОРАЋ Војислав, „Градитељска школа Поморја“, Београд 1965.
- КОРАЋ Војислав, „Првобитна архитектонска концепција которске катедрале XII века (њено порекло и њен значај за архитектуру у Зети и Рашкој)“, Зборник за ликовне уметности 3, Нови Сад 1967.
- КОРАЋ Војислав, „Архитектура“; у: Историја Црне Горе, књ. II, том I, Титоград 1970, 117–199.

- НОРАЋ Војислав, „Рад једне скупине мајстора градитеља у Рашкој XIII веку“, Глас СССХХХIV САНУ, Одељење историјских наука, књ. 4, Београд 1983.
- ЛАЛОШЕВИЋ Илија, „Црква св. Николе Морнара у Котору“, Годишњак Поморског музеја у Котору ХХХIII–ХХХIV, Котор 1985–86, 91–97.
- ЛУКОВИЋ дон Нико, „Прчањ“, Котор 1937.
- ЛУКОВИЋ Нико, „Бока Которска“, Цетиње 1951.
- ЛУЧИЋ Јосип, „Поморско-трговачки односи Дуброваника и Котора у XIII стољећу“, Поморски зборник VI, 1968, 417–454.
- ЉУБИЋ Шиме, „Опис југословенских новаца“, Загреб 1951.
- MAYER Antun. „Monumenta Catarensia“. volumen I, Загреб 1951.
- MAYER Antun. „Monumenta Catarensia“. volumen II, Загреб 1981.
- МАКСИМОВИЋ Јованка, „Рукописи са минијатурама живота и чуда Св. Трифуна у Марцијани и његова которска копија“, Зборник Филозофског факултета у Београду IV–1, Београд 1957, 135–145.
- МАКСИМОВИЋ Јованка, „Которски цибориј из XIV века и камена пластика суседних области“, Београд 1961.
- МАКСИМОВИЋ Јованка, „Скулптура у Котору, њени уметнички изводи и њен значај за нашу средњовековну скулптуру“, Старине Црне Горе III–IV, Цетиње 1965–66.
- МАКСИМОВИЋ Јованка, „Скулптура“; у: Историја Црне Горе, књ. II, том I, Титоград 1970. 201–222.
- МАНКЕН Ирмгард, „Дубровачки патрицијат у XIV веку“, САНУ, Одељење друштвених наука књ. 36, Београд 1960.
- МАРТИНОВИЋ Јован, „Прилози проучавању генеалогije и хералдике знаменитих властосних родова у Котору прве половине XIV вијека“, Годишњак Поморског музеја у Котору XII, Котор 1964.
- МАРТИНОВИЋ Јован, „Градитељска дјелатност у Котору прве половине XIV вијека“, Годишњак Поморског музеја у Котору ХХХI–ХХХII, Котор 1983–84, 23–42 и ХХХIII–ХХХIV Котор 1985–86, 17–73.
- МАРТИНОВИЋ Јован, „Нова научна сазнања у послјијепотресној обнови Котора“, Бока 18, Херцег-Нови 1986, 175–181.
- МАТАВУЉ Симо, „Бока и Бокељи“, Нови Сад 1893.
- МИЛОВИЋ Павле, „Сликарство и примијењена умјетност; у: Историја Црне Горе, књ. II, том I, Титоград 1970, 223–305.
- МИЛОВИЋ Павле, „Которски „Campo santo“. у књизи: Озлоглашено наслеђе, Цетиње 1971.
- МИЛОВИЋ Павле, „Умјетничко благо Црне Горе“, Београд–Титоград 1980.
- МИЛОВИЋ Павле, „О касноантичким и средњовековним гробљима Котора“, Бока 15–16, Херцег-Нови 1984, 161–192.
- МИЈУШНОВИЋ Славко, „Натписи Катедрале св. Трипуна“, Старине Црне Горе III–IV, Цетиње 1956–66.
- МИЈУШНОВИЋ Славко, „О остацима једног которског историјског споменика из XIII вијека“, Бока 8, Херцег-Нови 1976.
- МИЈУШНОВИЋ Славко, „О једном неопростиво занемареном средњовјековном значајном културноисторијском споменику у Котору“, Бока 18, Херцег-Нови 1986.
- МИЛОШЕВИЋ Антон, „Старе ковнице новца у Црној Гори и Боки“, Историјски записи, књ. II, св. V–VII, Цетиње 1948, 309–319.
- Антон МИЛОШЕВИЋ, „Стара ковница новца у Котору“, Годишњак Поморског музеја у Котору, Котор 1964, 203–209.
- МИЛОШЕВИЋ Милош, „Фреске у Которској катедрали“, Зограф 1, Београд 1966, 34.
- Милош МИЛОШЕВИЋ, „Которске понуде Венецији за преузимање власти (1396–1420)“, Гласник Цетињских музеја, Цетиње 1973, књ. 6.
- МИЛОШЕВИЋ Милош, „Насеља, култура становања, друштвени живот и обичаји Боке Которске за вријеме млетачке владавине (1420–1797)“, Историјски записи, књ. ХХХIX, 1, Титоград 1977, 31–48.

- МИЛОШЕВИЋ Милош, „Трагови прве пале которске катедрале из XIV вијека“, Фисковићев зборник I, Прилози повијести умјетности у Далмацији 21, Сплит 1980, 215–224.
- МИХАИЛОВИЋ Ј., „Сеизмички карактер и турске катастрофе нашег јужног Приморја од Стона до Улциња“, Београд 1947.
- НАКИЋ Марија, „Трипе Буђић, которски властелин и дипломата средњовековне Србије“, Историјски гласник (1954), 3–33.
- НАКИЋЕВИЋ Сава, „Бона, антропогеографска студија“, Београд 1913.
- НОВАК Виктор, „Латинска палеографија“, Београд 1952.
- ПЕТРОВИЋ Б. Зоран, „Палата 'Три сестре' у Прчању“, Анали Хисторијског института ЈАЗУ, год. III, Дубровник 1954.
- РАДОЈКОВИЋ Бојана, „Боне одлике которског златарства и утицај на унутрашњост земље“, Старине Црне Горе III–IV, Цетиње 1965–66.
- РАДОЈЧИЋ Светозар, „О сликарству у Боки Которској“, Споменик САН СIII, Београд 1953, 53–69.
- СИНДИК Илија, „Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетна XV столећа“, Београд 1950.
- СТАНОЈЕВИЋ Глигор, „Земљотреси у Боки Которској у првој половини XVII вијека“, Историјски записи XVIII, књ. XXII, 2, Титоград 1965, 361–365.
- СТЈЕПЧЕВИЋ Иво, „Вођа по Котору“, Котор 1926.
- СТЈЕПЧЕВИЋ Иво, „Катедрала Св. Трипуна у Котору“, Сплит 1938.
- СТЈЕПЧЕВИЋ Иво и КОВИЈАНИЋ Ристо, „Вита Трифунов Которанин, неимар Дечана“, Историјски записи, год. 1955, св. 1–2, Цетиње 1955.
- СТЈЕПЧЕВИЋ Иво, „Котор за потреса 1667. године“, Вјесник за археологију и историју далматинску, LVI–LIX/2. Зборник радова посвећен М. Абрамићу, Сплит 1954–1957/2.
- СТОЈАНОВИЋ–МАКСИМОВИЋ Јованка, „О средњовековној скулптури на црногорском приморју“, Историјски гласник 3–4, Београд 1951, 71–86.
- СТОЈАНОВИЋ–МАКСИМОВИЋ Јованка, „О средњовековној скулптури Боне Которске“, Споменик САН СIII, Београд 1953, 103–113.
- СТОЈАНОВИЋ–МАКСИМОВИЋ Јованка, „Неколико прилога историји уметности у Боки Которској“, Споменик САН CV, Београд 1956, 49–52.
- СТРАТИМИРОВИЋ ЂОРЂЕ, „О прошлости и неимарству Боне Которске“, Споменик СНА XXXVIII, Београд 1895.
- СУБОТИЋ Гојко, „Краљица Јелена Анжујска – ктитор црквених споменика у Приморју“, Историјски гласник 1–2, Београд 1958.
- ТРИПКОВИЋ Вицко, Поднопољски, „Мали вођ кроз Котор“, Котор 1925.
- ЂОРИЋ Никола, „Град Котор до године 1420, с особитим обзиром на босанску превласт (1385–1420)“, Босанска Градишка 1927.
- ФАРЛАТИ Даниел, „Illyricum Sacrum“, VI и VII свезак, Млеци 1751–1819.
- ФИСКОВИЋ Цвито, „Документи о раду наших градитеља и клесара XV–XVI столећа у Дубровнику“, Сплит 1947.
- ФИСКОВИЋ Цвито, „Наши градитељи и кипари XV и XVI столећа у Дубровнику“, Загреб 1947.
- ФИСКОВИЋ Цвито, „Дубровачки златари од XIII до XVII столећа“, Старохрватска просвјета III–1, Загреб 1949.
- ФИСКОВИЋ Цвито, „Неколико докумената о нашим старим мајсторима“, Посебни отисак из „Вјесника за археологију и историју далматинску“, св. LII, Сплит 1949, 1–31.
- ФИСКОВИЋ Цвито, „О умјетничким споменицима града Котора“, Споменик САН СIII, Београд 1953, 71–101.
- ФИСКОВИЋ Цвито, „Први познати дубровачки градитељи“, Дубровник 1955.
- ФИСКОВИЋ Цвито, „Михоје Брајнов, каменар из Бара“, Могућности 6, Сплит 1955.
- ФИСКОВИЋ Цвито, „Стилска закашњења и покрајинске ознаке на которској столној цркви“, Старине Црне Горе III–IV, Цетиње 1965–66.
- ФИСКОВИЋ Цвито, „Стилска закашњења на столној цркви у Котору“, Прилози повијести умјетности у Далмацији 16, Сплит 1966.

- ФИСКОВИЋ Цвито, „Додири млетачних и далматинских кипара и градитеља до XV стољећа“, РАД, књига 360 ЈАЗУ, Дјел за ликовне умјетности, Загреб 1971.
- ФИСКОВИЋ Цвито, „Прилог дубровачко-далматинским и апуљским ликовним везама“, Зборник за ликовне уметности 10, Нови Сад 1974.
- ЦРЊАНСКИ Милош, „Бона Которска“, Београд 1928.
- ЧАЈАК-МЕДИЋ Милка, „Истраживање и заштита которских сакралних грађевина“, Гласник друштва конзерватора Србије, бр. 7, Београд 1983.
- ЧРЕМОШНИК Г., „Которски дукали и друге листине“, Гласник Земаљског музеја 23–24, 1921–22, Сарајево 1922.
- ЧУБРОВИЋ Зорица, „Црква св. Михаила у Котору“, Годишњак Поморског музеја у Котору XXXI–XXXII, Котор 1983–84, 151–159.
- ЧУБРОВИЋ Зорица, „Нови налази на цркви св. Ане у Котору“, Годишњак Поморског музеја у Котору XXXIII–XXXIV, Котор 1985–86, 109–114.
- JACKSON T.G. „Dalmatia the Quarnero and Istria III“, Oxford 1887.
- ШЕРОВИЋ П. Д., „Палача Ивана Црнојевића у Котору“, Историјски записи, година V, књ. VIII, свесна 1–3, Цетиње 1952.

LE STYLE GOTHIQUE DANS L'ARCHITECTURE DE KOTOR

Résumé

La période du style gothique dans l'architecture de Kotor est relativement longue; son développement depuis son apparition dans l'architecture romane jusqu'à ses manifestations tardives sur les bâtiments du style renaissance, peut être suivi sur plusieurs monuments. Ce sont avant tout les bâtiments qui ne gardent qu'en fragments les restes du gothique, leur forme originale étant changée par des transformations ultérieures. Ce sont les parties des palais dont l'appartenance est attribuée avec certitude aux familles médiévales Buchie, Bizanti et Drago.

L'architecture ecclésiastique offre peu de données pour la chronologie et l'analyse de style. Les églises de cette époque sont ou démolies (comme Sv. Franjo de Gourdić), ou les éléments du style gothique qu'elles possèdent sont le résultat des transformations habituelles au Moyen âge, mais surtout faites après les grands séismes au XVIIe siècle.

Après de vastes recherches et des travaux de reconstruction, exécutés après le séisme de 1979 on obtient une nouvelle image de l'architecture du XIV et XV s. On découvre de nouvelles couches aux traits gothiques sur les églises déjà connues, mais on a découvert aussi des restes des églises sur l'existence desquelles on savait quelque chose seulement d'après les documents écrits (l'église Sv. Nikola Mornar). Ces recherches ont contribué aussi aux nouvelles connaissances sur l'architecture italique.

Ce travail est un essai de traiter, sous plusieurs aspects, sur la base de l'examen des monuments, de l'étude de la littérature et des documents conservés et des travaux sur les monuments après le séisme, des problèmes concernant le style gothique dans l'architecture de Kotor.